T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI

URARTU KRALLIĞI'NDA "T" BİÇİMLİ NİŞLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
FATİH KAYA

DANIŞMAN
PROF.DR. RAFET ÇAVUŞOĞLU

VAN-2023

KABUL VE ONAY SAYFASI

<table>
<tr><td colspan="2">Fatih KAYA tarafından hazırlanan “Urartu Krallığı’nda “T” Biçimli Nişler” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Yüzüncü Yıl Üniversitesi Arkeoloji Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.</td></tr>
<tr><td>Danışman: Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU
Arkeoloji Anabilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</td><td>...……</td></tr>
<tr><td>Başkan: Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU
Arkeoloji Anabilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</td><td>……...</td></tr>
<tr><td>Üye:Doç.Dr. Hanifi BİBER
Arkeoloji Anabilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</td><td>……...</td></tr>
<tr><td>Üye: Dr. Öğretim Üyesi Ayla BAŞ
Arkeoloji Anabilim Dalı, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</td><td>……...</td></tr>
<tr><td>Yedek Üye: Unvanı Adı SOYADI
Anabilim Dalı, Üniversite Adı
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</td><td>……...</td></tr>
<tr><td>Yedek Üye: Unvanı Adı SOYADI
Anabilim Dalı, Üniversite Adı
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</td><td>……...</td></tr>
<tr><td>Tez Savunma Tarihi</td><td>24.03.2023</td></tr>
<tr><td colspan="2">Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum.
…….……
Prof. Dr. Bekir KOÇLAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü</td></tr>
</table>

ETİK BEYAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (24.03.2023)

(İmza)

Fatih Kaya

Yüksek Lisans Tezi

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Mart, 2023

URARTU KRALLIĞI'NDA "T" BİÇİMLİ NİŞLER

ÖZET

Assurluların yazılı kaynağında "Uruatri" olarak bilinen ve MÖ 9. yy'da bir krallık olarak tarih sahnesine çıkan Urartular, batıda Fırat Nehri'nden doğuda İran Azerbaycan'ına, kuzeyde Gökçe Göl ile Aras vadisinden güneyde Toroslar ve Urmiye Gölü'nün güneyine kadar uzanan geniş bir coğrafyada egemenliklerini sürdürüp Yakındoğu'nun en büyük güçlerinden biri olmuştur. Krallığın ana bölgesi bugünkü Van Kalesi ve çevresidir. Bu nedenle Urartu Krallığı'na bazen "Van Krallığı" da denilmektedir.

Anadolu'da geniş sınırlara ulaşıp bu alanlarda egemenliğini kuran Urartuların, olumsuz koşulları teşkil eden coğrafyayı avantaj haline getirip kullanması ve taşa hükmetmesi ''T'' şeklindeki nişlerin oluşumunun en önemli etkenidir. Demir Çağı'nda Doğu Anadolu'da iskân görmüş Urartular kültür, sanat ve mimaride günümüze kadar izler bırakmıştır. Tezin ana konusunu oluşturan Urartu Krallığı'nın mistik uygulamalarından biri olan "T" biçimli nişler hakkında şimdiye kadar genel bir derleme çalışması yapılmamıştır. Tümü Van Gölü Havzası'nda bulunan ve Urartu yayılım alanı içerisinde sadece bu bölge ile temsil edilen uygulamanın nedenleri de bir o kadar gizemlidir. "T" biçimli nişler hakkında temel fikir bir ritüel amacı ile oluşturulduğudur. Kimi örneklerin mezarlar/ölü kültü ile ilişkilendirilmesi de mümkündür. "T" biçimli nişlerin bazılarında ise nişin alt kısmından dışa doğru uzayan ve olasılıkla sıvı libasyonu için kullanılan kanallar mevcuttur. Ayrıca "T" biçimli nişlerin boğa başlarına benzer bir biçimde işlenmesi de değerlendirilmesi gereken bir başka konudur. Tez çalışmasında Urartu Krallığı'nın bu çok bilinmeyenli uygulaması hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler : **‘’**T’’ Biçimli Niş, Van, Urartu

Sayfa Sayısı : xıv+50

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU

M. Sc. Thesis

Fatih KAYA

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY

SOCIAL SCIENCES INSTITUTE ,

March; 2023

"T" SHAPED NICHES IN THE KINGDOM OF URARTIAN

ABSTRACT

It is known as “Uruatri” in the written source of the Assyrians and was founded in 9 BC. Urartu, which appeared on the historical scene as a kingdom in the century, continued to rule over a wide geography stretching from the Euphrates River in the west to Iranian Azerbaijan in the east, from the Gökçe Göl and Aras valley in the north to the Taurus Mountains and the south of Lake Urmia in the south and became one of the greatest powers of the Near East. The main region of the kingdom is today's Van Castle and its surroundings. For this reason, the Kingdom of Urartu is sometimes also called the “Kingdom of Van”.

The fact that the Urartians, who reached wide borders in Anatolia and established their dominance in these areas, turned the geography that constitutes unfavorable conditions into an advantage and used it and dominated the stone is the most important factor in the formation of Aprils in the shape of 'T'. The Urartians, who were settled in Eastern Anatolia during the Iron Age, have left traces in culture, art and architecture to the present day. A general review study has not been conducted so far about the “T”-shaped niches, one of the mystical practices of the Urartian Kingdom, which constitute the main Apr of the thesis. The reasons for the practice, all of which are located in the Lake Van Basin and are represented only by this region within the Urartian distribution area, are just as mysterious. The basic idea about the ”T" Aproned niches is that they were created with a ritual purpose. It is also possible that some examples are associated with tombs/cult of the dead.Some Aprils with a ”T" shape

have channels extending outwards from the lower part of the Aprils and possibly used for liquid libation. Also, the processing of ”T" Aproned niches in a similar way to bull heads is another issue that should be evaluated. In the thesis study, a general assessment was made about this very unknown practice of the Kingdom of Urartu.

Keywords: ‘’T’’ShapedNiche, Van, Urartu

Sayfa Sayısı **:** xıv+50

Supervisor **:** Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **V**
İÇİNDEKİLER ..... **VII**
KISALTMALAR DİZİNİ ..... **IX**
HARİTALAR DİZİNİ ..... **X**
ÇİZİMLER DİZİNİ ..... **XI**
RESİMLER DİZİNİ ..... **XII**
GİRİŞ **1**
1.URARTU TARİHİ VE COĞRAFYASINA GENEL BİR BAKIŞ **7**
2. URARTU DİNİ **11**
3. ‘’T’’ BİÇİMLİ NİŞLERİN GELİŞİMİ VE BOĞA SEMBOLİZMİYLE İLİŞKİLERİ **13**
4. ‘’T’’ BİÇİMLİNİŞLERİN BULUNDUĞU URARTU YERLEŞMELERİ **18**
4.1. Ana Kaya Üzerine Açılan ‘’T’’ Biçimli Nişler 18
4.1.1. Van Kalesi 19
4.1.2. Madavank Yerleşmesi 24
4.1.3. Kalecik Kalesi 26
4.1.4. Zernaki Tepe 27
4.1.5. Topaktaş Kalesi 28
4.1.6. Hişet Kalesi 28
4.1.7. Körzüt Kalesi 29
4.1.8. Günyüzlü Köyü 30
4.1.9. Amik Kalesi 31
4.1.10. Adicevaz Kalesi 31
4.2. Taşınabilen “T” Biçimli (Kör Pencere) Nişler 32
4.2.1. Çavuştepe Kalesi 32
5. ‘’T’’BİÇİMLİ NİŞLERİN URARTU YERLEŞİM VE NEKROPOLLERİ İLE İLİŞKİLERİ **34**
6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ **36**
KAYNAKÇA **40**
EKLER **47**

ÖZGEÇMİŞ…….
TEZ ORJİNALLİK RAPORU……...

KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
Har.	Harita
Bkz	Bakınız
Cm.	Santimetre
Çiz.	Çizim
Ed.	Yayına hazırlayan (Editör).
Eds.	Yayına hazırlayanlar (Editörler).
Gö.	Günümüzden Önce
Km.	Kilometre
m.	Metre
Mö	Milattan Önce
yy.	Yüzyıl
vb.	Ve Benzeri
vd	Ve Diğerleri
Lev.	Levha
Res.	Resim

HARİTALAR DİZİNİ

Harita **Sayfa**

Harita 1: Tatvan Kalesi Topoğrafik Yapısı 47
Harita 2: Çadırkaya (Pekeriç) Uydu Görünümü..... 47
Harita 3: Van Gölü Havzasında Görülen ‘’T’’BiçimliNişlerin Bulunduğu Yerler.. 48
Harita 4: Madavank Yerleşiminin Lokasyonunun Topoğrafik Planı. 48
Harita 5: Madavank Yerleşiminin Haritası ve ‘’T’’Biçimli Nişlerin Görüldüğü Yerler 49
Harita 6: Zernaki Tepe’nin Topoğrafik Haritası ve Kaya Mezarlarının Konumu.... 49
Harita 7: Körzüt KalesiHaritası 50

ÇİZİMLER DİZİNİ

Çizim **Sayfa**

Çizim 1: Çadırkaya (Pekeriç) Kalesi Krokisi 51
Çizim 2: Van Kalesi'nde T Biçimli Nişlerin Görüldüğü Yerler 51
Çizim 3: Van Kalesi VI Numaralı Niş 52
Çizim 4: Van Kalesi VIII Numaralı Niş 52
Çizim 5: Kalecik Kalesi Niş 53
Çizim 6: Zernaki Tepe'de Bulunan 'T' Biçimli Nişin Planı ve Cepheden Görünüş. 53

RESİMLER DİZİNİ

Resim **Sayfa**

Resim 1: Çavuştepe Aşağı Kale Kaya Kalıbı 54
Resim 2: Tatvan Kalesi Kaya İşaretleri. 54
Resim 3: Tatvan Kalesi Kaya İşaretleri 55
Resim 4: Çadırkaya (Pekeriç) Kalesi Genel Görünüm 55
Resim 5: Çadırkaya (Pekeriç) Kalesi, Anıtsal Kaya İşaretleri 56
Resim 6: Çadırkaya (Pekeriç) Kalesi, Anıtsal Kaya İşaretleri 56
Resim 7: Çadırkaya (Pekeriç) Kalesi, Anıtsal Kaya İşaretleri 57
Resim 8: Edremit Kaya İşaretleri 57
Resim 9: Van Kalesi 58
Resim 10: Van Kalesi I Numaralı Niş 58
Resim 11: Van Kalesi I Numaralı Niş Kanal Oyuğu 59
Resim 12: Van Kalesi II Numaralı Niş 59
Resim 13: Van Kalesi III Numaralı Niş 60
Resim 14: Van Kalesi IV Numaralı Niş 60
Resim 15: Van Kalesi V Numaralı Niş 61
Resim 16: Van Kalesi VI Numaralı Niş 61
Resim 17: Van Kalesi VII Numaralı Niş 62
Resim 18: Van Kalesi VIII Numaralı Niş 62
Resim 19: Van Kalesi IX Numaralı Niş 63
Resim 20: Van Kalesi X Numaralı Niş 63
Resim 21: Van Kalesi XI Numaralı Niş 64
Resim 22: Van Kalesi XII Numaralı Niş 64
Resim 23: Van Kalesi XIII Numaralı Niş 65
Resim 24: Van Kalesi XIV Numaralı Niş 65
Resim 25: Van Kalesi XV ve XVI Numaralı Niş 66
Resim 26: Van Kalesi XVII-XVIII ve XIX Numaralı Niş 66
Resim 27: Madavank I numaralı ‘’T’’ BiçimliNiş 67
Resim 28: Madavank I Numaralı Niş Zeminindeki Oval Oluklar 67
Resim 29: Madavank II Numaralı Niş 68
Resim 30: Madavank III Numaralı Niş 68

Resim 31: Madavank IV Numaralı Niş 69
Resim 32: Madavank II-III ve IV Numaralı Niş 69
Resim 33: Madavank V Numaralı Niş 70
Resim 34: Madavank VI Numaralı Niş 70
Resim 35: Madavank VII Numaralı Niş 71
Resim 36: Madavank Kaya Mezarı ve VII Numaralı Niş 71
Resim 37: Madavank VIII Numaralı Niş 72
Resim 38: Kalecik Kalesi Niş 72
Resim 39: Zernaki Tepe Niş. 73
Resim 40: Topaktaş Kalesi I Numaralı Niş 73
Resim 41: Topaktaş Kalesi II Numaralı Niş 74
Resim 42: Hişet Kalesi Niş 74
Resim 43: Körzüt Kalesi I Numaralı Niş 75
Resim 44: Körzüt Kalesi II Numaralı Niş 75
Resim 45: Günyüzlü KöyüI Numaralı Niş 76
Resim 46: Günyüzlü KöyüI Numaralı Niş 76
Resim 47: Günyüzlü Köyü II Numaralı Niş 77
Resim 48: Amik Kalesi Niş 77
Resim 49: Adilcevaz Kalesi 78
Resim 50: Adilcevaz Kalesi 'T' Biçimli Niş 78
Resim 51: Adilcevaz Kalesi 'T' Tipi Niş Üzerindeki Kaya Oluğu 79
Resim 52: Adilcevaz Kalesi Kaya Mezarı 79
Resim 53: Çavuştepe Kalesi 80
Resim 54: Çavuştepe Kalesi Niş 80
Resim 55: Çavuştepe Kalesi Niş 81
Resim 56: Çavuştepe Kalesi Niş 81
Resim 57: Çavuştepe Kalesi Niş 82
Resim 58: Van Kalesi Analı Kız 82

ÖN SÖZ

Urartu Krallığı'ndan günümüze kalan eserlerinin büyük bir çoğunluğu mimari eserlerden oluşmaktadır. Mimari öğelerini oluştururken çeşitli hammadde ve teknik beceri kullanan Urartulu mimarlar, ortaya koydukları kendine özgü yapılarla dikkatleri üzerine çekmiştir. Yapılan bu eserlerin belki de en önemlilerinden biri de şüphesiz nişlerdir. Büyük çoğunluğunun tapınım amaçlı yapıldığı gibi kremasyon işleminden sonra ölü küllerinin konulduğu urnelerin içine bırakıldığı, yazıtların yazıldığı, dini törenlerin yapıldığı nişler öne çıkmaktadır. Kare, dikdörtgen, yuvarlak ve "T" şekillerinin kayaya oyularak belli bir düzen oluşturan nişler Urartu mimarisinde gizemli bir yer edinmektedir. Urartu Krallığı'na ait nişler arasında en dikkat çekeni "T" biçimli olanlardır. Şimdiye kadar kullanım alanları hakkında farklı iddialar olmasına karşın, bu tür nişlerin hangi amaç ile kullanıldığı kesin olarak çözülememiştir. Bununla birlikte bu tür nişlerin Urartu'nun ana yerleşim bölgesi olan Van Gölü Havzası sınırlarında yoğun olarak kalelerin kurulduğu kayalık alanın alt kısımlarına adete bir kutsama işareti olarak yapılması bir başka önemli husustur. Basit gibi görünse de oldukça karmaşık olan Urartu Krallığı mimarisindeki "T" biçimli nişler hakkında bilgiler verilecektir.

Yaptığım bu çalışmada bana verdiği destekten dolayı danışman hocam Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU'na çok teşekkür ederim. Tez çalışması boyunca desteğini esirgemeyen değerli arkadaşım Arkeolog Metin MARUFOĞLU'na ve Arş. Gör. Dilara DEMİRTAŞ'a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca, lisans ve lisansüstü eğitimim boyunca her zaman manevi olarak yanımda olan değerli eşim ve çocuklarıma sonsuz teşekkür ve minnetle.

FATİH KAYA

VAN 2023

GİRİŞ

MÖ 1. Binyıl Anadolu'sunda etkili bir dönem yaşayan Urartular, MÖ 13. yüzyılın başlarından MÖ 6. yüzyılın başlarına kadar tarih sahnesinde görülmüşlerdir. MÖ 13-9. yüzyıl arasında beylikler tarafından yönetilen Urartular coğrafyası, MÖ 9. yüzyılın ortalarında devlet olarak tarih sahnesine çıkmışlardır. Geniş bir coğrafyada hâkimiyet süren Urartuları, en geniş şekilde tanımlanacak olursa kuzeyde Ermenistan ve Güney Gürcistan'a, kuzeybatıda Erzincan'a, güneydoğuda Urmiye Gölü'nün güney-güneydoğu kıyılarına kadar yayılmıştır. Batıda Fırat Nehri güneyde Torosların etekleri, kuzeydoğuda Hazar Denizi'ne kadar yayılan engebeli ve zor bir coğrafyada görülmüşlerdir (Çilingiroğlu, 1997: 4-11; Salvini, 2006: 10; Pınarcık, 2012:459). Kendilerini Biainili diye adlandıran Urartulara, Urartu adını ise Mezopotamya'da varlığını sürdüren Assurlular vermiştir. Krallığın ortadan kaldırılışından sonra Urartu adı, kendileri gibi çivi yazısı kullanan toplumların hafızasında bir dönem daha devam etmiştir. Eski Ahit'e "rrt" olarak geçen isim, çevirilerde hafızalardan silinmiş olan "Urartu" yerine, "Ararat" olarak yazılmış ve 19. yüzyılda çivi yazısının çözümüne kadar bir daha hatırlanmamıştır. Yaklaşık yüz yıldan günümüze kadar Urartular üzerine kazı ve yüzey araştırmaları yapılmaktadır. Bugüne kadar çoğu İngilizce, Almanca, Rusça ve Fransızca olmak üzere birçok dilde yaklaşık üç bin kadar makale, araştırma raporu, sempozyum bildirisi ve kitap yayımlanmıştır. Ülkemizde çıkan yayınların ve farklı dillerden oluşturulan çevirilerin son yıllarda artmasına karşın bunların yeterli olduğunu söylemek pek mümkün değildir (Köroğlu,2011: 9). Urartu ile ilgili bu kadar araştırma yapılmasına rağmen "T" biçimli nişlerle ilgili araştırmalar maalesef sınırlı sayıdadır ve yüzeysel olarak yapılmıştır.

Bu kadar geniş bir coğrafyada hüküm süren Urartu Krallığı'nın özellikle taş üzerindeki muazzam işçilikleri kayda değer özelliklerinden biridir. Bir taş işçiliği olan "T" biçimli nişlerle beraber yine taş üzerinde yapılan oyma işlemiyle gerçekleştirilen diğer kaya işaretleri de ele alınıp incelenip araştırılmıştır.

Tez çalışmasının ana konusunu oluşturan “T” biçimli nişlere geçilmeden önce aynı teknik beceri ile işlenmiş Anıtsal Kaya İşaretlerine de değinilecektir. Anıtsal Kaya İşaretleri, tıpkı “T” biçimli nişlerde olduğu gibi kimi bilim insanı için “dini bir ritüel için oluşturulan alanlardır”. Bununla birlikte ‘’T’’ biçimli nişlerde olduğu gibi bazı Anıtsal Kaya İşaretleri libasyon törenleri için kullanılmış olacağını akla getirir nitelikte özelliklere sahiptir. Bu nedenle anıtsal kaya işaretlerinin de incelenmesi gerekli görülmüştür.

Urartuların hâkimiyet alanlarında, genel olarak Urartu Dönemi’ne tarihlenen kale veya yerleşim alanlarının yakınında “Anıtsal Kaya İşaretleri” olarak isimlendirilen kayaya oyulmuş geometrik biçimli şekiller, 20. yüzyılın başlarından beri araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Keşfedildikleri ve Urartu ile ilişkilendirildikleri günden beri söz konusu işaretlerin anlam ve işlevleri üzerine birçok yaklaşım geliştirilmiştir.

Urartu Krallığı’nın kurulduğu coğrafyadaki pek çok merkezde kayaya oyulmuş işaret bulunmaktadır. Anıtsal bir görünüme sahip olan bu kaya işaretlerinin benzerlerine Anadolu ve Eski Ön Asya uygarlıklarında rastlanılmamıştır. Urartuları diğer uygarlıklardan ayıran karakteristik özelliklerinden bir tanesi de kayalara oyulan ve büyük bir özenle yapılan anıtsal kaya işaretleridir. Bu kaya işaretlerinin kökeninin nereye dayandığı bilinmemektedir (Belli 1989: 66). Kaya işaretleri genelde ortak özellikler sergiler. Örneğin Van Bölgesi’nde bulunan kaya işaretleri ile kuzeyde Horum’da, batıda Palu Kale’sinde ve doğuda Bastam (Kleiss, 1968: Abb. 14) ve Kuh-Zambil’de (Kleiss, 1975: Abb. 4) bulunan kaya işaretleri sanki aynı sanatçının elinden çıkmış gibi benzerlik göstermektedir.

Urartu kaya işaretlerinin doğu sınırını Kuzeybatı İran’da Kuh-e Zambil ve Bastam, batı sınırını Elazığ’ın doğusundaki Harput ve Palu kaleleri (Işık 1995: 43-46), kuzeybatı sınırını Pekeriç kalesi, kuzey sınırını Horum ve güney sınırını da Edremit ve Çavuştepe Kalesi oluşturmaktadır (Belli 1989a:84,). Çavuştepe Aşağı Kale güney eteklerinde hafif eğimli yekpare kayanın merkezinde daire formunda oyuk açılmıştır. Bunun hemen doğusunda ‘’L’’ şeklinde kanal biçimli bir oyuk daha bulunmaktadır.

Bu kanalların güney ucunda hafif eğimli bir oyuk daha mevcuttur (Resim 1)(Çavuşoğlu, 2016: 363). Çalışmalar bu işaretlerin Urartu Krallığına ait olduğunu göstermektedir (Kleiss, 1981; Köroğlu, 2011: 44-45). İşaretlerin yapıldığı yerlere bakıldığı zaman çoğunun güney, güneybatı ve güneydoğu tarafına yapıldığı görülmektedir (Belli 1989 a: 77).

Edremit, Tatvan, Aşıkhüseyin, ve Deliçayda'ki işaretlerin bir kısmı ile Atabindi'deki işaretlerin tümü kaya mezar odalarının hemen üst tarafında bulunmaktadır. Bu durum mezar ve ölü kültüyle ilişkili olabileceklerini akla getirmektedir. Bu hipotezlerden biri de kayaya oyulan bu tür oyukların içerisine dinsel bir tören esnasında şarap vb sıvının döküldüğü düşüncesidir. Ama şimdiye kadar bu tür sorulara cevap niteliğinde yardımcı olabilecek dinsel içerikli çivi yazısı olmadığından ya da resim sanatında benzer sahnelerde görülmediğinden bunlar bir varsayım olarak kabul edilmektedir (Belli 1989a:86).

Bitlis'e bağlı Tatvan ilçe merkezinde, batı uçtaki Denizcilik İşletmeleri'ne ait feribot iskelesinin hemen yanında Tatvan kalesi bulunmaktadır (Harita 1). Kalenin güney ve batı yamaçlarında bir kaya mezarı, bazı kaya işaretleri ve kayalara oyulmuş küçük kanallar görülmektedir (Resim 2-3) (Özfırat 2002: 23-25). Yukarı Anzaf Kalesi'nin kuzey, kuzeybatı ve doğu kesiminde de kayalıklara yapılan toplam 23 kaya işareti kaleye kutsal bir nitelik kazandırmıştır. Urartu yayılım alanı içerisindeki hiçbir Urartu kalesinin çevresi bu kadar kaya işaretiyle donatılmamıştır (Belli 1999: 16).

Diğer bir Urartu kalesi olan Çadırkaya (Pekeriç) Kalesi Erzincan'ın 104 km. kuzeydoğusunda bulunan Çadırkaya beldesinin içinde bulunmaktadır (Resim 4, Harita 2, Çizim 1). Erzincan'ın Tercan ilçesine bağlı olan Çadırkaya'nın ilçe merkezine uzaklığı 22 km'dir. Ovanın ortasında, yerden yüksekliği yaklaşık 50 m olan ve ana kaya yapısına uygun olarak inşa edilmiştir (Ceylan 2019:31-32). Kaleyi özellikli kılan hususlar ise anakayaya yapılan sarnıçlar, kaya mezarları, kaya basamaklı su tüneli ile kaya işaretleridir. Çadırkaya, kaya işaretlerinde "V", hilal ve "I" şekilleri görülmektedir. Kalede toplamda kaya işaretlerinden 11 adet tespit edilmiştir (Resim 5-6-7) (Ceylan 1998: 181-192).

Kaya işaretlerinin genişlikleri genellikle 6-30 cm arasında değişiklik gösterirken derinlikleri ise 4-10 cm arasındadır. Ebatları 70 cm ve 3.5 m arasında değişen işaretleri ‘’daire’’. ‘’orak’’, ‘’çengel’’, ‘’baston’’, ‘’U’’, ‘’V’’, ‘’oluk’’ ve ne oldukları bilinemeyen çeşitli geometrik şekillerden oluşmaktadır. En çok görülen şekil daire biçimli olandır ve görülen şekillerin yarısına yakınını kapsamaktadır. Oldukça geniş bir coğrafyaya yayılan bu kaya işaretlerinin işlevlerinin ne olduğu günümüze kadar da kesin olarak çözümlenmemiştir (Resim 4-5-6-7-8) (Belli 1989 a:86).

Anıtsal kaya işaretlerinin her ne kadar dinsel işlevli yapıldığı yorumlanmış olsada, bu kaya işaretlerinin farklı amaçlarla da kullanıldığı düşünülmüştür. Örneğin Urartu kaleleri ve çevresindeki ana kayaya veya bağımsız taş bloklara açılmış “anıtsal kaya işaretleri” olarak adlandırılan işaretler kült törenleri için yapıldığı ileri sürülmüştür (Belli 1989a: 77-84). Bir başka görüş ise bunların, Urartu savaş arabalarının ahşap tekerleklerinin, araba aksamlarının standardize edilmesi ve toplu bir şekilde üretilmesi için de kullanılmış kalıplar olabileceği fikridir (Konyar, 2013: 239-242).

Kaya işaretlerinin kale yerleşmelerinin dışında bulunduğu ve birbirilerine benzedikleri görülmektedir. Bunlar için bilim insanlarının ileri sürdüğü görüşün başında bunların Urartu döneminde yapıldığı konusunda fikir birliğine varılmıştır. Urartu coğrafyasının yayılım alanı içerisinde yapılan “T” biçimli nişlerin ise kaya işaretleri gibi Urartu döneminde yapıldıkları ve birbirlerinin tekrarı nitelikte oldukları görülmektedir. Ancak kaya işaretlerinden ayrılan yönleri de bulunmaktadır. Örneğin T şeklindeki nişlerin kalelerin eteklerinde zemin seviyesinde oldukları, kaya işaretlerinin ise kalelerin güney kesiminde genelde eğimli bölümünde yer aldıkları görülmektedir. Fakat Atabindi kaya mezarının üzerinde bulunan örnek tekil olarak görülmektedir. Deliçay Kalesi’ndeki Kaya işaretleri ise “T” biçimli nişler gibi zemin seviyesindedir. Ancak yine diğer örnekler gibi güney bölümünde yer almaktadırlar.

Yapılan araştırmalar da göstermektedir ki “T” biçimli nişler daha çok dini nitelikteyken kaya işaretlerinin işlevsel özellikleri ağır basmaktadır. Fakat kısmen de olsa kaya işaretlerinin de dini özelliklerinin olduğu varsayılmaktadır. Bu genel hatlar

çerçevesinde kaya işaretleri de "T" biçimli nişler de gerek bulundukları konum gerekse görüldükleri yerlerdeki sayıları bakımından benzerlik ve farklılık göstermektedir.

Araştırmamızda, şimdiye kadar yalnızca Van ve Van Gölü çevresinde bulunan "T" biçimli nişlerin görüldüğü yerleşimler ele alınmıştır. Bu nişler incelenirken; bunların bulunduğu yerdeki konumları, sayıları değerlendirilip ne maksatla yapıldığını ortaya koymak amaçlanmıştır.

Bu tezin kapsamı Urartu coğrafyasında ana kayaya açılmış "T" biçimli nişleri ele almaktır. Bununla birlikte "T" biçimli niş olarak tanımladığımız nişleri M.T. Tarhan 'Kör Pencere' olarak adlandırmıştır (Tarhan 2005: 130). Fahri Işık ise bu ''T'' biçimli nişleri kutsal içerikli nişler olarak tanımlamıştır (Işık 1995: 16-17). Biz bunlardan Fahri Işık'ın tanımının daha uygun olduğunu düşündüğümüz için bu şekilde yapılan nişleri "T" biçimli nişler olarak adlandırmaktayız.

Bu incelemeler yapılırken konuyla ilişkili daha önce yapılan araştırmalar makale, kitap, bilimsel çalışmalar gibi kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu yöntemle nişlerin görüldüğü yerlerde arazi çalışması yapılarak resimleri ve ölçüleri alınmıştır. Niş sayısının fazla olduğu iki yerin (Van Kalesi ve Madavank Yerleşmesi) haritalandırılması da yapılmıştır. Daha sonra bu nişler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ele alınıp aktarılmıştır. Van Gölü havzasında görülen nişlerin bulunduğu yerlerin haritalandırılması da oluşturulmuştur (Harita 3).

Urartu hâkimiyet alanlarına baktığımız zaman özellikle Van merkez olmak üzere Van havzasında ki yerleşim alanlarında da görülen, konumuzun ana başlığını oluşturan "T" biçimli ve boğa başına da benzetilen nişlerin varlığı ortaya çıkmaktadır. Öncelikle Urartuların baş kenti Tuşpa/Van Kalesi'nde yapmış olduğumuz çalışmada, kalenin eteklerinde, zemin seviyesinde yürüme mesafesinde görülebilecek şekilde ana kayaya işlenmiş 19 tane "T" biçimli niş incelenmiştir. Van Kalesi'nden sonra "T" biçimli nişlerin en fazla olduğu yer Erciş'in Celebibağı Mahallesi'nde bulunan Madavank yerleşkesidir. Burada da 8 adet nişin olduğunu görmekteyiz. Bunlardan 4 tanesi Van Gölü kıyısında diğer 4 tanesi de yerleşke içinde bulunan kaya mezarlarının

civarında bulunmaktadır[1]. Madavank'ta göl kenarında görülenler gibi Gevaş'daki Hişet Kalesi'nde de 2 adet "T" biçimli niş de göl kenarında bulunmaktadır. Diğer bir krallık kalesi olan Körzüt'te de Hişet Kalesi'nde olduğu gibi 2 adet "T" biçimli niş vardır ve bunlar kalenin güney eteklerinde yer almaktadır (Işık 1995: 16-17). Van Gölü'nün kuzey bölümünde gölün hemen kenarında yükselen Adilcevaz Kalesi'nin güney eteklerinde 1 adet niş vardır [2]. Bir diğer yerleşim yeri olan ve Van Gölü kenarında Amik Kalesi'nde de Adilcevaz kalesinde olduğu gibi 1 adet niş bulunmaktadır (Gökçe, vd. 2019: 333). Urartu'nun diğer önemli küçük kalelerinden biri olan ve Van Kalesi'nin yaklaşık 4 km. kuzey basındaki Kalecik Kalesi'dir. Bu kalenin güney doğu eteklerinde zemin seviyesinde görünür şekilde 1 adet "T" biçimli niş yer almaktadır (Burney, 1957: 45.; Çavuşoğlu vd, 2009: 269; Gökçe vd, 2019: 328-329, Res.1). Kalecik Kalesi'ndeki gibi ayrı kaya parçasına yapılmış, Van-Özalp'a bağlı Günyüzlü köyünde de 2 adet niş görülmüştür. Erciş'in hemen kuzeyinde yükselen Zernakitepe yerleşmesinin batı eteklerinde yine 1 adet "T" biçimli diş ana kayaya oyulmuştur (Çavuşoğlu, 2006: 91). Anakayaya oyulmuş şekilde yapılan "T" biçimli nişlerin görüldüğü bir diğer yer ise Topaktaş Kalesi'dir. Gözetleme kalesi olarak kullanıldığı düşünülen bu kalede 2 adet "T" biçimli niş mevcuttur (Gökçe vd. 2019: 332). Bu saydığımız yerlerde görülen "T" biçimli nişler anakayaya oyularak oluşturulmuş nişlerdir. Bunlardan ziyade farklı bir "T" biçimli niş ise Çavuştepe Kalesi'nde görülen taşınabilen "T" biçimli nişlerdir. Bazalttan yapılan bu nişler, diğer nişlere oranla daha simetrik ve düzgün bir görünüme sahiptir[3]

Tezin birinci bölümünde Urartu Krallığı'nın tarihi ve coğrafyası ele alınmıştır. Genel olarak hâkimiyet gösterdikleri yerler ve coğrafyası ile ilgili bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Urartu dininden, dinin devlet üzerindeki etkisinden ve topluma ne

[1]Madavank'ta ki "T" nişlerle ilgili bilgiler danışmanlığımı yürüten R.Çavuşoğlu ile birebir görüşmelerden teze aktarılmıştır.
[2]Adilcevaz Kalesi'yle ile ilgili bilgiler danışmanlığımı yürüten R.Çavuşoğlu ile birebir görüşmelerden teze aktarılmıştır.
[3]Çavuştepe Kalesi'yle ile ilgili bilgiler danışmanlığımı yürüten R.Çavuşoğlu ile birebir görüşmelerden teze aktarılmıştır.

şekilde yansıdığından bahsedilmiştir. Üçüncü bölümümüzde ‘’T’’ biçimli nişlerin gelişimi ve boğa sembolizmiyle ilişkilerinden bahsedilip değerlendirilmesi yapılmıştır. Dördüncü bölümde “T” biçimli nişlerin bulunduğu Urartu yerleşmeleri ana hatlarıyla incelenip araştırılmıştır. Son bölüm olan beşinci bölümde ise ‘’T’’ biçimli nişlerin Urartu yerleşim ve nekropollerle ilişkileri ele alınıp değerlendirilmiştir.

1. URARTU TARİHİ VE COĞRAFYASINA GENEL BİR BAKIŞ

Urartu Krallığı MÖ 9-7 yüzyıllar arasında, batıda Fırat nehrinden doğuda Hazar Denizi yakınlarına, kuzeyde Qulha-Kolhis, güneyde de Güneydoğu Toros silsilelerine değin yayılan toprakları günümüzde Gürcistan, Ermenistan, Türkiye, İran,

Irak gibi devletler arasında kurulmuştur. Bu krallığın yönetim merkezi ve başkenti Tuşpa (Van Kalesi)'dir. Salvini, 2006:7; Salvini, 2011:74; Kuhrt, 2009: 224. ; Yakar, 2010: 125). Krallığın kurulduğu coğrafya, Yakın Doğu'nun en engebeli ve en yüksek kesimi, bir dağlar ve göller ülkesidir. Bu coğrafyada verimli yaylalar, yüksek sıradağlar ve sınırlı alanlarda verimli ovalar bulunmaktadır. Urartu Krallığı bu coğrafyada hayvancılık ve tarım alanlarını etkin olarak kullanmıştır. Ovaları verimli hale getirebilmek için sulama kalanlarıyla tarıma açmıştır. Urartular bu engebeli coğrafyada çok sayıda kale ve yerleşim alanları kurmuştur. Kaleler ve yerleşim alanları arasında kara yolları inşa edilerek ulaşım kolaylığı sağlanmıştır. Urartular yaklaşık 250 yıl bolunca Ön Asya'daki en güçlü devletlerden biri olmuştur. Aynı dönemde yakın çevredeki krallıklardan güneyde Assur, batıda Melitia (Melid, Malatya), Tablani (Tabal/Kayseri çevresi) ve Qumaha (Kummuh/Kommagene, Adıyaman/Samsat) başta olmak üzere Geç Hitit devletleri ile Orta Anadolu'da Frigler, Kuzeybatı İran'da Mana ve Medler gibi krallıklarla siyasal ve ticari ilişkiler içerisinde olmuştur. (Köroğlu, 2010: 11).

Krallık öncesi Urartu topraklarında yarı göçebe yaşam tarzına sahip farklı etnik gruplar hakkında ilk bilgileri Assur yazılı kaynaklarından bilinmektedir. Assur Kralı I. Salmanassar'ın (Sulmanu-asarad) (M.Ö.1274-1244) tarafından yazılan yıllıklarda bu bölge **"Uruadri Ülkesi"** olarak adlandırılmaktadır. Yine bu yıllıklardaki bilgilere göre bu bölgede 8 ülke ve 51 şehir kurulmuştur. Bu bölgeyle ilgili ikinci yazılı kaynak Tukulti-Ninurta (M.Ö.1244-1208) dönemine aittir. Bu kaynakta Urartu topraklarına **"Nairi Ülkesi"** denilmektedir. Krallık üzerinde 43 şehir kurulmuştur. Üçüncü bir kaynakta ise Assur kralı I. Tiglat-Pileser (M.Ö.1115-1077) bölgede 60 tane krallığın kurulduğunu ve 60 kralın da esir alındığını yıllıklarına kaydetmiştir. (Çilingiroğlu, 1994: 5-9; Çilingiroğlu, 1997:16-19; Salvini, 2006: 28-33).

Asurlular özellikle Doğu Akdeniz ticaretine ve Doğu Anadolu'daki madeni zenginliklere sahip olmak için büyük çaba harcamışlardır. Ancak Arami göçleri, Assur'un bu amacını gerçekleştirmesini engellemiştir. Bu durum konfederasyonlar halindeki Urartu krallığının Assur karşısında güçlenmesini sağlamıştır. I. Sarduri zamanında Uruatri ve Nairi beylikleri bir araya gelerek Urartu Krallığını kurmuşlardır.

Bu krallığın kuruluşunda Assur baskılarının büyük önemi vardır (Pınarcık,2012: 460-461). Kurulan bu devlete Assurlular "Urartu" demişlerdir. Onlar ise kendilerini "Biainili" olarak adlandırmıştır (Salvini, 2006: 28; Tarhan, 2011: 288).

I.Sarduri (MÖ 840-830), Tuşpa'nın (Van Kalesi) kuzeybatısındaki "Sardur Burcu/Madırburç" olarak adlandırılan yapıya kazıttığı yazıtıyla Urartu krallığının yeni başkenti ile birlikte kuruluşunun ilanını da yapmıştır. Ardından gelen İşpuini (M.Ö. 830-810) ve Minua (M.Ö. 810-786) dönemlerinde, Urartu'nun teokratik devlet sisteminin temelleri sağlamlaştırılmıştır (Çilingiroğlu, 1994: 42-49; Salvini, 2006: 48-49).

I. Sarduri, İşpuini ve Minua dönemleri Urartu Krallığı'nın kuruluş aşamalarının tamamlandığı ve seferler sonucu birçok bölgede egemenlik kurulduğu dönemdir. Özellikle İşpuini ve Minua dönemlerinde yayılmacı politikalar izlenerek Van Gölü'nün kuzeyindeki Gökçe Göl ile Diauehi (Erzurum-Erzincan civarı), kuzey batı İran'daki Mana ve Barşua ve batıdaki Hati ve Alzi (Malatya-Elâzığ civarı) ülkelerine seferler düzenlenmiştir. Bundan sora gelen Minua oğlu I. Argişti (M.Ö. 786-765) döneminde, daha önce seferler düzenlenen ülkelerin topraklarının, Urartu Krallığı'nın bir parçası haline dönüştürülmesi için birçok yeni sefer düzenlenmiştir. Bu seferler Van Kalesi'nin (Tuşba) güneybatı tarafında görülen kaya mezarının girişindeki "Horhor Yazıtları" ile Van'da bulunan diğer yazıtlarda anlatılmaktadır (Çilingiroğlu, 1997:35). II.Sarduri(M.Ö.764-734) tahta geçtiğinde babasının (I.Argişti) politikalarını devam ettirmiş ve devletin sınırlarını daha da genişletmiştir (Melikişvili, 1960:158; Çilingiroğlu, 1997: 38 ; Salvini, 2006: 76-77).

II. Sarduri, Güney Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye topraklarına sefer düzenleyerek, Akdenize ulaşmak ve ticaret yollarının geçiş noktasından yararlanmak istemiştir. Assur devletinin M.Ö.9 yüzyılın sonlarından III. Tiglat-Pileser'e(M.Ö.745-727) kadar geçen süren zarfındaki iç karışıklıklar, Urartuların bu bölgedeki siyasi ve ekonomik etkinliğinin artırmasına sebep olmuştur. Buna karşın, bölgedeki askeri gücü ve otoritesini yeniden kazanmak isteyen Assur kralı III. Tiglat-Pileser harekete geçmiştir. Kuzey Sureyi ve Güneydoğu Anadolu'daki Kent Devletleri üzerine

ordularını süren III.Tiglat-Pileser ile II.Sarduri'nin idaresindeki koalisyon ordusu M.Ö.743 yılında Kummuhu ülkesi topraklarında savaşmıştır. Bu savaşta II. Sarduri büyük bir yenilgi alır (Luckenbill, 1926: 272-273; Çilingiroğlu, 1994:86-89; Salvini 2011:92-94). Yenilgi sonrasında Urartu Krallığının Kuzey Suriye Kent Devletleri üzerindeki siyasi etkisi azalırken, III. Tiglat-Pileser bölgedeki etkinliği artmıştır. III.Tiglat-Pileser Urartu'nun gücünü daha da zayıflatmak için M.Ö. 735 yılında Urartu Devletinin merkezine doğru sefere çıkarak Urartu'nun başkenti Tuşpa'yı kuşatmıştır. Ancak Tuşpa'nın güçlü sur duvarları ve savunma sistemi kalenin ele geçmesini engellemiştir. Kaleyi ele geçiremeyen Assur ordusu Tuşpa civarındaki yerleşmeleri yakıp yıkar ve bu bölgeyi yağmalar (Çilingiroğlu, 1994: 82-90; Çilingiroğlu 1997: 39-40; Salvini,2006:84-89). II. Sarduri döneminde alınan bu iki ağır yenilgi Urartu'nun otoritesini büyük oranda sarsmıştır. Urartu Krallığının batı yayılımıyla birlikte yükselişi de son bulmuştur.

II. Sarduri'den sonraki dönemde I. Rusa M.Ö.734-714 yıllarında Urartunun başına geçmiştir. I. Rusa'nın tahtta olduğu zamanda, Assur Kralı II. Sargon (M.Ö. 721-705) Urartu Krallığı üzerine M.Ö.714 yılında gerçekleştirdiği 8. seferiyle ağır bir darbe daha indirmiştir. Kral I. Rusa'nın hakimiyetinden sonraki yıllarda başa geçen II. Argişti (M.Ö. 714-685) Assur saldırılarıyla sarsılan ülkeyi toparlamaya çalışmıştır. II. Argişti'den sonra tahtı devralan oğlu II. Rusa (M.Ö.685-645), Urartulara adeta ikinci baharını yaşamıştır. II. Rusa'nın tahta olduğu dönemde imar faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Hate, Halitu ve Muşki üzerine birçok sefer gerçekleşmiştir (Çilingiroğlu,1997: 41-47; Salvini, 2006: 89-120).

II.Rusa'dan sonra Urartu tahtına oturan krallar hakkında bilgiler yetersizdir. Urartu Devleti, Yakındoğu'nun en güçlü ve etkili siyasi, askeri gücü olan Assur'un M.Ö.612 yılında Med, İskit ve Babil güçlerinden oluşan koalisyon ordusuna yenilmesi sonrasında yıkılmış olmalıdır.

2. URARTU DİNİ

Urartularda din, devlet ve yönetim için önemli bir faktördü. Toplumsal olayların ve ilişkilerin devam etmesi, toplumsal beraberliğin oluşması adına önemli bir rol üstlenmiştir. Urartu dini, krallık tarafından desteklenmiş ve yönetimde de etkin bir rol almıştır. Daha Krallık olmadan önceki gelenek ve göreneklerinde etkisiyle oluşan Urartu dininin öncelikli amacı, devletin korunmasını sağlamak ve ülkede yaşayan farklı etnik unsurları kaldırarak, toplumsal birliği sağlamaktır (Yıldırım, 2011:168). Ayrıca Urartu dini birden fazla öğeden oluştuğu için doğal olarak çok tanrılı bir din ortaya çıkmıştır (Yıldırım, 2011:182). Bunun sonucunda Urartu panteonu oldukça kalabalıklaşmıştır. Yerleşimin görüldüğü hemen hemen her yerde halk, kendi tanrılarını oluşturmuş egemenlik altına girince de yerel tanrılarını da Urartular kendi ulusal panteonuna dâhil etmiştir (Bilge, 1999: 200). Bunun neticesinde Urartunun tanrılar âlemi oluşturulmuş ve idarece bütün Urartu hâkimiyetinde olan toplumlara resmen ilan edilmiştir. Kral İşpuini'nin yaptırdığı Meher Kapı Yazıtı'nda görülen ifadeler yönetimin resmi duyurusu özelliğinde sayılıp, yine bu kapılarda hangi tanrıya kaç tane kurban kesileceği isimleriyle beraber yer almıştır (Payne, 2006: 42-46). Ayrıca bu metin devletin dinini resmi hale getirmiştir. Bu da Kral İspuını ile olmuştur. Çünkü bundan önceki kral Sarduri'ye ait Madır Burç (Sardur Burcu) Yazıtında herhangi bir tanrı ismine rastlanmamıştır. Bu da I. Sarduri Dönemi'nde Haldi'nin henüz ulusal tanrı olmadığı anlamına gelmektedir. Bu yazıtlarda fethettikleri kentlerin ve komşu milletlerin tanrılarına da yer vermişlerdir. (Çilingiroğlu, 2011: 475).

Kral İşpuini Hazine Piri Kaya Kapısını yaptırmıştır. Bu kapı kaya kabartmalarının ilk örneklerinden olması açısından büyük öneme sahiptir. Bu kapıdaki dört satırlık çivi yazısında "efendi" unvanının tanrı Haldi'yi kastettiği bilinmektedir. Yazıtın tercümesi şöyledir: "*Sarduri oğlu İşpuini bu bağı ve meyve bahçesini kurdu, efendiye bu yazıtı yaptırdı*". Kral İspuini ve kralın oğlu Minua (M.Ö 820-810) ile ortak yönetimleri sırasında Urartu dininin şekillendiği ve başına da Tanrı Haldi'nin getirildiği bilinmektedir. Kral İspuini'ye ait çivi yazılı belgelerin sadece iki tanesinde Tanrı Haldi'nin adının geçmesi de dinin başına getirildiğinin kanıtı niteliğindedir.

Ayrıca Kral İşpuini Dönemi'nde fethedilen yerlerin yerel tanrıları da Urartu panteonuna kaydedilmiştir. Bu yüzden Meher Kapı Yazıtı, Kral İşpuini Dönemi'nden itibaren Urartu Krallığı'nın siyasi haritası niteliğinde bir yazıttır (Belli, 1998:32-33). Buna binaen Urartu dini hakkında en önemli arkeolojik ve epigrafik kaynak Urartu Krallığının baş şehri olan Van Kalesinin yaklaşık 7 km kuzeydoğusunda ve ikinci baş şehri Toprakkale'nin (Rusahinili) 600 m batı kısmında olan 'Meher Kapısı' üzerinde yer almaktadır. Meher Kapısı, Urartu'nun önemli krallarından biri olan Kral İşpuini ve oğlu Minua'nın ortak krallıkları zamanında (M.Ö. 820-810) ulusun baş tanrısı Tanrı Haldi adına yapılmıştır. Günümüzde "Taş Kapı", "Kör Kapı", "Yalancı Kapı" veya "Çoban Kapısı" isimleri ile anılan kapıya Urartu Krallığı döneminde "Haldi Kapısı" denilmekte olduğunu bilmekteyiz.

Meher Kapısı yazıtı şu şekilde başlamaktadır: "Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua, Tanrı Haldi için bu kapıyı yaptırdılar…" Meher Kapı üzerindeki yazıtta; halkın inandığı 79 tanrı ve tanrıça, bu tanrılara kesilen kurbanlar ve tanrıların özelliklerine yer verilmiştir (Belli, 1998: 30-34). Urartu dönemine ait yazıtlar tanrılara seslenişle başlar. Bu da Urartu yönetiminin laik olmadığını, devlet yönetiminde dinin etkin olduğunu gösterir. Din ve devlet işleri birbirinden bağımsız değildi. Tanrılar ve tanrıçalar önem sırasına göre sıralanmıştı. Onlara sunulan adak ve kurbanların belli kuralları vardı. Bu kurallar, din alanında yapılan yenilikler devletin din ile olan bağlantısının ve yönetimde dinin etkisinin açık göstergesidir (Yıldırım, 2011:168).

3. ‘’T’’ BİÇİMLİ NİŞLERİN GELİŞİMİ VE BOĞA SEMBOLİZMİYLE İLİŞKİLERİ

Urartu Krallığı kaya işaretleri arasında anlamı belki en karmaşık olan “T” biçimli nişlerdir. Bu tür bir mimari uygulama Urartu Krallığı dışında çağdaş uygarlıklarda görülmemektedir. Urartu Krallığı öncesi bölgede hâkimiyet kuran Erken Demir Çağı kalelerinde de bu tür bu uygulamanın benzerine rastlanmamaktadır. Bu durum, “T” biçimli nişlerin Urartu Krallığı’na özgü bir uygulama olduğunu göstermektedir.

“T” biçimli olan bu nişler, genellikle boğa başına benzetilmiş, kayaya oyulmuş bir şekilde yapılmıştır. Urartu Krallığı'na ait olduğu bilinen ve şimdiye kadar Van Gölü havzasında görülen “T” biçimli nişlerin, ana kayanın oyulup yapılması dışında mimari bir öğe olarak taşınılabilir özellikte örnekleri de mevcuttur.

Yapılan ölçüler sonucunda “T” biçimli nişler, yaklaşık olarak yerden 1 m ile 1.50 m yüksekliğinde olup, yatay kol uzunlukları ise 1-2 m arasında farklılık göstermektedir. Kimi niş zemin seviyesi ve yürüme mesafesinde kimisi de zemin seviyesinin oldukça yukarısında görülmektedir. Gerek bulundukları yer olsun gerekse yapılış şekilleri olsun “T” biçimli ya da boğa başı diye tabir edilen bu nişlerin daha çok dinsel nitelikli yapıldığı ağır basmaktadır. Araştırmacıların oldukça ilgisini çeken “T” biçimli yapılma ve kullanım amacı tam olarak bilinmemektedir. Bunun nedeni ise antik kaynaklarda ve yapılan çalışmalarda bu konuyla ilgili herhangi bir yazılı kaynağın bulunmamasıdır. Genel olarak “T” biçimli nişler şekilsel olarak boğa başını andırmaktadır. Bu nedenle de boğa kültü ile ilişkili olabileceği düşüncesi aklı yatkın gelmektedir.

Boğa Eski Çağ’da eril gücün hâkimi olarak sembolize edilmektedir (Akurgal, 1995: 150). Toprağı sürerken boğaların kullanılmasından yola çıkarak bereket, doğurganlık, yaşam gücü gibi farklı hiyerarşik ifadeler ile de sembolize edildiği bilinmektedir (Hall, 1996: 12-15). Anadolu'da Çatalhöyük‟te MÖ. VII. binin ortalarından itibaren kutsal hayvan olarak görülen boğalar, sonraki çağlarda da bu karakterlerini devam ettirmişlerdir. Boğa eski ön Asya dünyasında fırtına tanrısının

kutsal hayvanı olarak bilinir (Mellart, 1965). Ayrıca tanrılara, bilhassa muhtelif şehirlerin fırtına tanrılarına kurban olarak sunulmaktadır. Urartu tanrılarından Teişeba'nın kutsal hayvanının boğa olduğu dikkat çeken diğer bir bilgidir. Boğa veya boğa başı figürü Urartu döneminde kemerler üzerinde, duvar resimlerinde, kalkanlarda ve kazan kulpları gibi birçok eserde betimlenmiştir (Yıldırım, 1989: 22).

Tarih öncesi çağlarda insanlar, doğayla başa çıkmak ve iklim koşullarının elverdiği ölçüde beslenmek için toplayıcılık yapmış, havaların soğuduğu dönemlerde ise avcılık yaparak mağaralarda yaşamıştır. Üst Paleolitik dönemde görülmeye başlanan mağara resimleri, genellikle avlanma şansını arttırmak amacıyla yapılmış bir "av büyüsü" olarak yorumlanan av sahnelerinden oluşmaktadır (Şimşek, 2017: 592-593). Boynuzlu hayvanlara ait figürler (Kılıç ve Turgut, 2016: 775), Fransa'da Lascaux Mağarası (Lauber, 1998: 15), Chauvet Mağarası ve Niaux Mağarası kalker duvarları üzerinde görülmektedir (Lejeuneand Welte, 2004: 276). Bunlardan boğa figürleri bazen stilize edilerek çizilmiş bazen de özenle, doğal boyutlarında anatomik ayrıntılarıyla tasvir edilmiştir (Curtis, 2006: 55-62, Guthrie, 2006: 107-220). Anadolu'da Antalya yakınlarındaki Öküzini Mağarası, Paleolitik dönem buluntuları açısından değerli bir yere sahiptir (Şimşek, 2017: 593). Öküzini Mağarasında ayakta durur biçimde, kabartma tekniği ile yapılmış bir boğa tasviri vardır. Beldibi Mağarasında ise kazıma tekniğiyle yapılmış, başını geriye çevirmiş olarak ve yatar pozisyonda betimlenmiş bir boğa figürü bulunmaktadır (Otte, 1994:201-213).Üst Paleolitik çağın son evresinde, bir başka deyişle 12 bin yıl öncesinden itibaren, duvar resim sanatında bir fakirleşme gözlenir. Kremasyon insanının yaşamında önemli yer tutan bizon, boğa, step atı, gergedan gibi Würm buzulunun (son buzul devri) tipik hayvanları, Pleistosen sonlarında yavaş yavaş kaybolurken, mağara resim sanatı da giderek tarihe karışmıştır (Yalçınkaya, 1975: 207-220).

Paleolitik dönemin avcı-toplayıcı besin ekonomisine sahip tüketici toplum düzeni, Neolitik döneme gelindiğinde tarım ve hayvancılık kaynaklı besin ekonomisine sahip üretimci toplum yapısına dönüşmüştür. Bu bağlamda, toprağın besin ekonomisindeki öneminin artmasına paralel olarak, toprağın sürülmesinde kullanılan boğa gücün sembolü haline gelmiştir (Şimşek, 2017: 592). Zira Güneydoğu

Anadolu'nun erken ve en önemli Neolitik merkezlerinden biri olan Göbekli Tepe'de, ''T'' şeklindeki taş stel üzerinde boğa başı tasviri görülmektedir (Schmidt, 2000: 14).

Anadolu'da Neolitik kültür geleneğini en iyi yansıtan merkezlerden biri olan Konya Ovası'nda yer alan Çatalhöyük'te, tapınak (kutsal mekân-shrine) olarak kullanıldığı düşünülen 50 civarındaki yapının duvarlarında, sıva üzerine kırmızı, yeşil, siyah ve beyaz boyalarla yapılmış duvar resimlerine rastlanılmıştır. Resimlerde geometrik bezekler, dans eden avcılar, insanlar, boğalar ve akbabalar betimlenmiştir (Mellaart, 2003: 75-100). Kat kat sürülen sıvanın plastik bir biçimde biçimlendirilmesi ya da kesilmesi sonucu yapılmış duvar kabartmalarında da boğa figürleri sıkça görülmektedir (Hodder, 2006: 35). Kimi zaman ise boğa boynuzlarının bulunduğu kabartmalı duvarların hemen altındaki sekilere gömülmüş insan kafataslarına rastlanmıştır (Mellaart, 2003: 58). Neolitik Dönem'de görülen boğa tasvirlerinin aslında "*bucranium*" olarak adlandırılan bir külte ait olduğu fikri hakimdir. Bu inanışta torağın verimliliği için kurban edilen hayvanların baş kısımları evlerin/mekanların odalarına asılmaktadır. Böylelikle bu odanın kutsanacağı düşüncesi yaygındır (Kılıç, Turgut, 2011: 777-778). Kalkolitik döneme gelindiğinde ise, boğa tasvirleri stilize bir hale bürünmüş ve yalnızca boynuz şeklinde çizilmeye başlanmıştır (Şimşek, 2017: 596). Kalkolitik Dönemin önemli kentlerinden olan Hassek Höyük duvarlarında pişmiş toprak çivilerden hazırlanan panolarda yürür durumda boğaları görmek mümkündür (Sevin, 2003: 94; Zimansky, Sagona, 2017: 135-136).

Erken Tunç Çağı, güçlü beyliklerin ortaya çıktığı bir dönemdir (Özgüç, 2002a: 400, Akurgal, 2000: 22-28). Ancak bu dönem Anadolu'sunda, inanç siteminde önemli bir değişiklik yaşanmamıştır. Gücün sembolü olarak tasvir edilen boğanın da, sosyal statünün belirginleştiği toplumlarda tanrısallık simgesi olarak kullanıldığı Alaca Höyük Kral mezarlarında **(**Şimşek, 2017: 592), bulunan kurslar, standart başlıkları ve sistrumlar gibi madeni eserler üzerinden bilinmektedir (Şimşek, 2017: 596, Özyar: 2010, 233). Erken Tunç Çağı'nda Doğu Anadolu'nun tümünde hakim olan ve Transkafkasya kökenli bir kültür olarak bilinen Erken Transkafkasya Dönemi'nde de boğa figürlerini görmek mümkünüdür. Kilden şekillendirilen boğaların

kutsallaştırıldığı ve yerel dinde önemli bir rol oynadığı açıkça anlaşılmaktadır (Işıklı 2011:)

Hitit İmparatorluğu Dönemi'nde ise boğa tasvirleri artık tanrıların kutsal hayvanı görevini almıştır. Htiti Fırtına Tanrısı Teşup'un arabasını çektiğine inanılan boğalar "*Huri ve Šeri*" olarak isimlendirilir (Ünal, 2006: 67). Erken Tunç Çağı'nda olduğu gibi güneş kurslarında kullanılan boğaların "*dünyayı üzerinde taşıdığı*" fikrini sembolize ettiği düşünülmektedir (Akurgal, 2005: 150). Bu figürlerin yanı sıra Hitit seramik sanatında boğa biçimli "*Bibru*" olarak bilinen kaplar söz konusudur (Darga, 1992:)

Demir Çağı'na gelindiğinde boğaların figüratif sanatta kullanımı devam etmiştir. Geç Hitit Sanatında boğaların Fırtına Tanrısının kutsal hayvanı olarak görülmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Malatya Arslantepe'de bulunan ve MÖ 1050-850 yıllarına tarihlendirilen duvar kabartmasında Fırtına Tanrısı, Ejder İlluyanka'nın öldürülmesi sahnesinde boğanın Fırtına Tanrısının arabasını çektiği görülmektedir (Akurgal, 2005: 212, Res. 92b).

Boğa, Urartu Krallığı'nda aslandan sonra kutsal kabul edilen ikinci hayvandır. (Coşkun ve Baş, 2021:145). Urartu Kral İşpuini(M.Ö. 830-810) ve oğlu Minua'nın (M.Ö. 810-780) ortak krallık döneminde yapılan Meherkapı olarak adlandırılan kaya kapısının içinde ki yazıtta tanrı ve tanrıça listesine ne kadar sayıda büyük ve küçük baş hayvanın kurban edileceği belirtilmiştir. Hayvanlar içinde baş Tanrı Haldi'ye en fazla boğa kurban edilmiştir (Piotrovski, 1965., Payne, 2006: 3.2.1). Urartu dönemine ait birçok yazıtta yine Tanrı Haldi için boğanın kurban edildiği bilinmektedir. Özellikle yapı faaliyetlerinde, tarım ve sulama işlemlerinde, evlilik törenlerinde ve çeşitli dini ritüellerde boğa kurban edildiği bilinmektedir. Tuşpa'da bulunan Minua'ya ait yazıtta boğaların bulundukları yerden sürülmemesi için bir lanet yazıtı bulunmaktadır (Payne 2006: 105; Coşkun ve Baş, 2021: 146)

Yazıtların yanı sıra boğa figürünün Urartu panteonunda birden çok tanrı için sembolize ettiği de görülmektedir. Baş tanrı Haldi'nin hem aslanı hem de boğa simgesiyle tanımlanmıştır (Çiftçi, 2014: 118). Urartu panteonunun ikinci sırasında yer

alan tanrı Teişeba ile üçüncü sırada yer alan tanrı Şivini'nin boğa üzerinde betimlenmiş tasvirleri bulunmaktadır. (Piotrovsky,1965:43.; Salvini, 2006: 198, Baştürk, 2006: 47-52).

Urartu metal eserleri üzerindeki boğa figürlerine yer verilmesi krallık açısından erki ve gücü temsil etmekle birlikte tanrı sembolü olarak kullanılmıştır. Bu sembolizm halk kitleleri üzerinde çok büyük etkileri olmuştur (Belli, 1979: 70). Boğa figürü at koşum takımları ve at araba aksam parçaları üzerinde işlenmiştir. (Gökçe 2011) Özellikle metal eserler içerisinde kemerler üzerinde boğa figürü çok sıkça işlenmiştir. (Çavuşoğlu 2014:34-36, Lev. V, XXI) Bununla birlikte boğa başının aplike edildiği Urartu metal kazanları ile seramik eserler bulunmaktadır. (Çilingiroğlu 1997: 133, Res.87, Çavuşoğlu ve Biber 2021:203-214. ; Çavuşoğlu ve Gökçe 2013. 103-108) Boğa başı eklentili kazanları hem görsel sanatlarda (Çavuşoğlu2014: 162, Lev.XI/13) hem de arkeolojik kazılarda ele geçmiştir (Piotrovsky,1967: Res.16/1).

Tez konumuzda ele aldığımız "T" biçimli ana kayalara açılmış nişlerin boğa başı eklentili kazanlarda görülen örnekler ile tipolojik açıdan benzer oldukları görülmektedir. Ayrıca Gevaş'taki gölün kenarında bulunan "T" biçimli nişler ikili boğa başı şeklinde açıldığı ileri sürülmektedir (Işık 1995: 16-17). Urartu panteonunda kutsal bir hayvan olarak görülen boğa sanatın her kolunda dinsel içerikli olarak kullanılmıştır.

Anadolu'da boğa kültünün gelişim aşamasına bakıldığında hemen her dönemde bir sembol olarak karşımıza çıktığı açıktır. Urartu Krallığı'nda özellikle figüratif sanatlarda sıkça karşımıza çıkan boğa figürü gücün ve erkilliğin simgesidir. ''T'' biçimli nişlerinde biçimsel açıdan boğa başını andırıyor oluşu, bu tür nişlerin kutsal bir sembolü temsil ettiği fikrini doğurmaktadır.

4. ‘’T’’ BİÇİMLİ NİŞLERİN BULUNDUĞU URARTU YERLEŞMELERİ

Urartu kaya işçiliğinin ilgi çekici örneklerinden birini de kayalıklara oyulmuş olan “T” biçimli nişler oluşturmaktadır. Van Kalesi, Kalecik Kalesi, Topaktaş Mahallesi sınırları içerisindeki kireçtaşı kayalık, Zernaki Tepe ve Erciş ilçesindeki Madavank, Amik Kalesi, Van-Gevaş’ta olan Hişet Kalesi, Körzüt Kalesi, Van-Özalp’ta olan Günyüzlü Köyü ve Adilcevaz Kalesi’nde örneklerine rastlanılmaktadır (Har.3). Sıklıkla kör pencere olarak da adlandırılan bu kaya nişleri Çavuştepe Kalesi Uçkale yapıları ile ilişkili olarak bulunan bağımsız bazalt bloklardan yapılmış üç kademeli ve yine “T” biçimli nişlerle ilişkilendirilmiştir. Hem ana kayaya hem de bağımsız bloklara oyulmuş bu uygulamaların sadece mimari dekoratif öğeler olmayacağı, dinsel amaçlara hizmet eden anlamlar taşıdığı da düşünülmektedir. Toprakkale’den ele geçen bronz bir plaka ile bronz bir burç parçası üzerinde kör pencere betimlemeleri ile karşılaşmaktayız (Merhav 1991: 303, 307). Son olarak Van-Gevaş ilçesinde henüz kazısı yapılmamış Hişet Kalesi mevkiinde Van Gölü sahil kenarında iki adet “T” biçimli niş örneği görülmüştür. “T” biçimli niş uygulaması Van Gölü Havzası dışındaki merkezlerde görülmemektedir. Bu durum nişlerin bu bölgedeki kalelere özgü bir inanç veya dinsel bir uygulama olduğunu göstermektedir. Bu öngörüyle yola çıktığımız zaman özellikle Van Kalesi’nde görülen çok sayıdaki “T” biçimli nişin adeta kaleyi dinsel anlamda koruma altına aldığını görmekteyiz.

“T” biçimli ya da boğa başlı olarak nitelendirilen nişler 2 tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar ana kayaya açılan nişler ve taşınabilen bazalt şeklinde olanlardır.

4.1. Ana Kaya Üzerine Açılan ‘’T’’ Biçimli Nişler

Ana kayaya açılan “T” biçimli nişler Urartu kalelerinin genellikle kayalıklarında zemin seviyesinde görülebilecek biçimde oyulan örnekleridir. Kimi yerlerde stilize bir boğa başını andırır biçimde görülen bu nişler kimi yerlerde ise tamamen “T’’ şekline benzer bir şekilde yapılmışlardır. Kale eteklerinde ve yürüme seviyesinde görülen “T” biçimli nişler bazen de kaleden bağımsız yerlerde de

görülmüştür. Nişlerin yatay kol uzunlukları, derinlikleri ve yükseklikleri genelde birbirlerinden farklılık göstermektedir. Su veya kan kültü ile ilişkilendirilebilecek bu örnekler "T" biçimli nişlerin dinsel bir amaç için kullanılmış olduğu tezini güçlendirmektedir. Kayaya oyulan örnekler taşınabilir durumdaki nişlere oranla daha fazladır.

4.1.1. Van Kalesi

Van Kalesi (Tuşpa), merkez ilçede yer alıp Van il şehir merkezine 5 km mesafededir. Van Gölü'nün kıyısındaki kale doğu-batı istikametinde olan bir kaya kütlesi üzerine ve çevresine yapılmıştır. Birçok yerde kurulan ve bölgeye hâkim olan Urartu kalelerinin en görkemlisi ve başı Van Kalesi'dir. Havzanın en büyük ve en bereketli düzlüğü olan Van ovasındaki kent, doğu-batı istikametinde 1200 m kadar uzanan yaklaşık 100 m genişliğinde, 80 m kadar yüksekliğe sahip bir kayalığın etrafında yapılmıştır (Konyar,2010:409). Kale MÖ 9. yüzyıl başlarında Lutipri oğlu Kral Sarduri tarafından MÖ 840-MÖ 825 tarihleri arasında kurulmuştur ve Urartu Krallığının başkenti olarak ilan edilmiştir (Resim 9).

Van Kalesi eteklerini çevreleyen "T" biçimli kaya nişleri 'kör pencereleri' temsil etmektedir. Dinsel bir anlam ve inancın simgeleri olan bu nişler tanrı, tanrıçaların ve ata ruhlarının bilinmez dünyasına açılan geçitleri olarak tanımlanır. Bu tür nişlerin boğa başlı biçimde tasarlandığı ve tapınmaya yönelik olarak oluşturulduğu düşünülmektedir. Van Kalesi'nde görülen ve daha çok yürüme seviyesine yakın alanlarda bulunan 9 tane niş her tarafına dağılmış konumda bulunmaktadır (Tarhan, 2011:326). Yapmış olduğumuz çalışmada, kalenin hem zemin seviyesinde hem de eteklerinde 19 adet "T" biçimli niş olduğu görülmüştür (Çiz. 2).“T" biçimli nişlerin birbirlerine olan uzaklıkları eşit değildir. Bazı nişler arası mesafe yaklaşık 150 m bazılarının arası ise 450 m'yi bulmaktadır. Nişlerin 8 tanesi zemin seviyesinden daha yukarıda, 11 tanesi ise zemin seviyesinde yer almaktadır.

Bunları numaralandıracak olursak:

I Numaralı "T" Biçimli Niş: Van Kalesi'nin doğu kısmında, kalenin kuzeye bakan yüzende, zemin seviyesinde yer alır. "Tebriz Kapı" yazıtı olarak bilenen Minua Dönemine ait yazıtın yaklaşık 15-20 m. kadar aşağısındadır.

Anakayanın oyulmasıyla oluşturulan nişin zemin kısmı toprak ile doludur. Bu nedenle gerçek yüksekliği tam bilinmemektedir. Mevcut yüksekliği 1.00 m, derinliği 0.45 m, 'T' nin yatay kolu 1,25 m uzunluğunda ve yatay kol genişliği ise 0.30 m'dir. (Res. 10)."T" biçimli nişin yatay kolunun doğu ucunun iç kısmı yaklaşık 30 cm. çapında, oval şekilde oyularak bir kanal şeklinde düzenlenmiştir. Kanalın uzunluğu yaklaşık 1.30 m. dir(Res. 11). Bu yapısıyla I. Numaralı niş diğer "T" biçimli nişlerden farklılık göstermekte olup söz konusu kanal uygulamasının niş çevresinde düzenlendiği düşünülen dini ritüelin bir parçası olduğu ve muhtemelen sıvı kültü ile ilişkili bir anlam taşıdığı düşünülmektedir.

II Numaralı "T" Biçimli Niş: Kalenin doğu ucunda güneye bakan yüzende, I numaralı nişin yaklaşık 100 m kadar güneyinde zemin seviyesinde yer alır. Bu nişin mevcut yüksekliği 1.00 m'dir. Nişin yatay kolu 1,46 m uzunluğunda, derinliği 0.70 m, yatay kol genişliği 0.22 m'dir (Res. 12). Nişin dikey kolunun her iki yanı iki kademeli olarak düzenlenmiştir.

III Numaralı "T" Biçimli Niş: Kalenin güneye bakan cephesinde yer almaktadır. Nişin yatay kolunun uzunluğu 1.60 m, kolun ölçülebilen genişliği 0.35 m'dir. İç kısmı toprakla dolu olduğundan yüksekliği bilinememektedir. Nişin yatay kolunun iç kısmında görülebilen 0.70 m çaplarında bir oyuk mevcuttur (Res.13).

IV Numaralı "T" Biçimli Niş: Kalenin güney cephesinde doğu uç kısma yakın bir alanda yer almaktadır. Niş zemin seviyesine yakındır. Nişin mevcut yüksekliği 1.04 m'dir. Derinliği 0.65 m olan "T" biçimli nişin yatay kolu 1.26 m uzunluğunda, 0.30 m genişliğindedir. Nişin kontürleri oldukça düzgün bir şekilde işlenmiştir. Bu nişin sağ üst köşesinin yaklaşık 50cm. kadar üst kısmında 1.20 m uzunluğunda 0.30 m. genişliğinde ve 0.10 m. derinliğinde sığ bir niş yer almaktadır. Bu nişin III numaralı nişle bir ilişkisinin var olup olmadığı veya yarım kalmış bir başka niş mi olduğu anlaşılamamıştır (Res. 14).

V Numaralı "T" Biçimli Niş: Kalenin yine güney cephesinde kalenin ortalarında yer alan "T" biçimli nişin yatay kolunun uzunluğu 1.70 m gelmektedir. Zemin kısmı toprak ve taş ile dolu olduğu için ölçülebilen yüksekliği 1.10 m'dir. Derinliği 0.90m olan nişin sol yatay kolunun zemine doğru giden kısmında 0.5 m derinliğinde bir kanal oyuğu görülmektedir. Nişin yatay kolunun tam orta kısmında 0.50 m derinliğinde 0.70 m uzunluğunda bir oyuk daha mevcuttur. (Res.15)

VI Numaralı "T" Biçimli Niş: Kalenin güney kısmında kalenin ortalarında zemin seviyesinde yer alır. Nişin mevcut yüksekliği 1.20 m, derinliği 0.75 m'dir. Yatay kolu 1,60 m uzunluğunda ve yatay kolun genişliği ise 0.30 m gelmektedir. "T" biçimli nişin dikey kolunun yan kısımlarında hediye bırakıldığı varsayılan 0.15 m genişliğinde iki adet niş oyuğu bulunmaktadır. Nişin zemin kısmı yaklaşık 0.50 m çapında olup sol kısmında 0.6 m genişliğinde bir oluk görülmektedir. Muhtemelen libasyon amacıyla sıvı akışını sağlamak için yapıldığı düşünülmektedir (Çiz.3, Res. 16).

VII Numaralı "T" Biçimli Niş: Kalenin güney kısmında yer alan nişin sadece yatay kolu görülmektedir ve uzunluğu 1.70 m'dir. Üst konturları oldukça düzgün yapılmıştır. İçi tamamen taş ve toprakla dolu olduğu için mevcut ölçüleri alınamamıştır (Res.17).

VIII Numaralı "T" Biçimli Niş: Kalenin güney kısmında yer almaktadır. Zemin kısmında toprak olmasından dolayı ölçülen yüksekliği 1.20 m, derinliği 0.80 m olup yatay kolunun uzunluğu 1.50 m'dir. Nişin yatay kol genişliği ise 0.30 m'dir. Nişin yatay kolunun iç kısmında 0.55 m uzunluğunda ve 0.25 m derinliğinde bir oyuk daha oluşturulmuştur. Muhtemelen hediye bırakma amaçlı bir raf şeklinde yapıldığını düşünmekteyiz (Çiz.4, Res. 18).

IX Numaralı "T" Biçimli Niş: Kalenin güney kısmında kalenin orta bölümlerinde yer almaktadır. Nişin görülen yüksekliği 0.60 m'dir. Ancak zemin kısmı toprak ile dolu olduğu için mevcut yüksekliği tam olarak ölçülememektedir. Yatay kolları ve iç kısmı tahrip edilmiştir. Nişin yatay kol uzunluğu 1.50 m, derinliği 0.60 m ve yatay kol genişliği 0.50 m gelmektedir (Res. 19).

X Numaralı "T" Biçimli Niş: Kalenin güney kısmında, kalenin ortalarında yer almaktadır. Nişin zemin seviyesinden yüksekliği yaklaşık olarak 1.75 m'dir. "T" biçimli nişin mevcut yüksekliği ise 1.50 m olup, derinliği 0.55 m, yatay kol uzunluğu 1.65 m ve yatay kol genişliği 0.45 m'dir (Res. 20). Aşınma ya da tahribattan dolayı nişin sağ üst kolu "T" özelliğini kaybetmiştir. Nişin tam orta kısmında, 0.60 m çaplarında oval şekilde bir oyuk görülmektedir.

XI Numaralı "T" Biçimli Niş: Kalenin güneybatı ucuna yakın bir bölümde yer almaktadır. Nişin zeminden yüksekliği yaklaşık olarak 1.60 m olup mevcut yüksekliği ise 1.30 m'dir. Nişin içinde kareye yakın bir kör pencere yapılmış ve derinliği 0.70 m'dir. T biçimli nişin derinliği ise 0.45 m, nişin yatay kol uzunluğu 1.35 m ve yatay kol genişliği 0.30 m'dir (Res. 21). Yatay kolun üst tarafının orta kısmı tahrip olmuştur. "T" biçimli nişin dış kısmında, nişi tamamen içine alan dikdörtgen benzeri 1.50 x 2.50 m ölçüsünde bir niş mevcuttur.

XII Numaralı "T" Biçimli Niş: Kalenin güneybatı kısmında yer almaktadır. Nişin görülen yüksekliği 1.10 m'dir. Ancak zemin kısmı toprakla dolduğu için mevcut yüksekliği tam ölçülememektedir. Nişin yatay kol uzunluğu 2.00 m, derinliği 0.35 m ve yatay kol genişliği 0.35 m'dir (Res. 22). "T" biçimli nişin çok fazla tahribata uğratıldığı görülmektedir.

XIII Numaralı "T" Biçimli Niş: Kalenin güneybatı kısmında yer almaktadır. Kareye benzer bir çerçeve içinde yer alan "T" biçimli nişin yerden yüksekliği yaklaşık 1.70 m'dir. Nişin mevcut yüksekliği ortalama 1.30 m'dir. Nişin yatay kolu 0.80 m yüksekliği ise 0.90 m'dir. Nişin alt kısmında 2.00x2.00 çapında ve 0.15 m derinliğinde sığ bir niş bulunmaktadır (Res. 23).

XIV Numaralı "T" Biçimli Niş: Kalenin kuzeybatı kısmında görülmektedir. Nişin yerden yüksekliği yaklaşık olarak 3.00 m olup mevcut yüksekliği ortalama 1.60 m, yatay kol uzunluğu 1.40 m'dir (Res. 24). Tahribattan dolayı nişin sağ yatay kolu mevcut özelliğini kaybetmiştir.

Van Kalesi'nin kuzeybatısında iki adet (XV ve XVI Numaralı) "T" biçimli niş yan yana bulunmaktadır. Bunlardan XV numaralı olan "T" biçimli niş zemine daha

yakın, diğer niş ise bunun hemen sağında, zeminden daha yüksekte (XVI Numaralı) yer almaktadır. (Res. 25).

XV Numaralı "T" Biçimli Niş: Van Kalesi'nin kuzeybatısında, "T" biçimli niş zemin seviyesinden yaklaşık 2 m yükseklikte yer almaktadır. "T" biçimli nişin yüksekliği yaklaşık 1,40 m. yatay kol genişliği ise 1.00 m. ve nişin derinliği ise 0,70 m.'dir. (Res. 25).

XVI Numaralı "T" Biçimli Niş: Van Kalesi'nin kuzeybatısında, XII numaralı "T" biçimli niş hemen sağ tarafta zeminden yaklaşık 4 m. yükseklikte bulunmaktadır. Nişin yatay kollarındaki tahribatı nedeniyle tam ''T'' özelliğini kaybettiği görülmektedir. "T" biçimli nişin yüksekliği yaklaşık 1,20 m. yatay kol genişliği ise 0,90 m. ve nişin derinliği ise 0,70 m.'dir. (Res. 25).

Van Kalesi'nin kuzeyinde yer alan ve zemin seviyesinden yaklaşık 8-9 m yükseklikte olan üç adet aynı ebatta niş görülmektedir. XVII numaralı niş sol tarafta XVIII numaralı niş ortada ve XIX numaralı niş ise karşıdan bakıldığı zaman sağ tarafta yer almaktadır. Sol taraftaki ve ortadaki nişin birbirine uzaklığı yaklaşık 4 m, ortadaki niş ile sağ taraftaki niş arasındaki uzaklık yine yaklaşık olarak 9 m'dir. Bu nişler tahribattan dolayı tam ''T'' özelliklerini kaybetmişlerdir. Nişlerin alt kısmında olan, zeminden yüksekliği yaklaşık 3 m olan, 5.00 m x 5.00 m çaplarında büyük bir niş mevcuttur (Res.26).

XVII Numaralı "T" Biçimli Niş: Van Kalesi'nin kuzeyinde yer almaktadır. Zeminden yüksekliği yaklaşık 8.00 m'dir. Mevcut ölçüsü alınamamıştır. Nişin sol yatay 'T' kolu belirgin şekildedir (Res. 26).

XVIII Numaralı "T" Biçimli Niş: Van Kalesi'nin kuzeyinde yer alan üç adet ''T'' biçimli nişlerin ortadakini oluşturan nişin mevcut ölçüsü alınamamıştır. Zeminden yüksekliği yaklaşık 8.00 m olan nişin sağ yatay ''T'' kolu belirgin şekilde görülmektedir (Res. 26).

XIX Numaralı "T" Biçimli Niş: Van Kalesi'nin kuzeyinde yer almaktadır. Yan yana görülen nişlerin karşıdan bakıldığı zaman en sağdakini oluşturur. Nişin

zeminden yüksekliği yaklaşık 9.00 metredir. “T” biçimli nişin yatay kolları belirgin bir şekildedir (Res. 26).

4.1.2. Madavank Yerleşmesi

Madavank[4] Van’ın Erciş ilçesisin güneybatısına 12 km ve Çelebibağı Mahallesinin 3 km uzaklıktadır (Harita 2). Bu alan Van Gölü kıyısının doğuya doğru giden, biri güneyde diğeri kuzeyde olmak üzere iki ayrı tepeden oluşmaktadır. Kuzey tarafında yer alan kilise, tepesinin doğu yamacında beş adet kaya mezarı ve muhtemelen bir tane de açık hava tapınağı ile yerleşim yeri içinde ve çevresinde ‘’T’’ biçimli nişler görülmektedir (Çavuşoğlu 2003: 145-148) (Harita 3).

Madavank; Yerleşim alanı, nekropol ve açık hava tapınım alanı olarak üç bölümden oluşmaktadır.

Madavank’ta daha önce yapılan çalışmalarda iki adet niş olduğu bilinmekteydi. Batıdan doğuya doğru sıralandırılan beş adet kaya mezarı olan yerleşmede, dört numaralı kaya mezar girişinin 1,10 m sol üst kısmından –dıştan- başlayan, kapının sağından doğuya doğru alçalarak inen ve ilerledikçe derinliği ve genişliği artan kanal, mezarın 2,5 m uzağında taban seviyesinde “T” biçimli nişin üzerinden geçerek toprak zemine ulaşmaktadır. Bu kanal, mezar ile ‘’T’’ biçimindeki nişi, yağmur ve kar sularının tahribatından korumaya yönelik olduğu düşünülmektedir. Ayrıca “T” biçimli ikinci nişi yine zemin seviyesinde V numaralı kaya mezarının tam altında görmekteyiz (Çavuşoğlu 2003: 143).

Açık hava tapınım alanı, Van Gölü’ne uzanan burun şeklindeki kayalığın üzerinde, tepenin doğu eteklerinde belirli aralıklarla görülen mezarların devamında, düz olan alanın gölle birleştiği çıkıntı üstünde, doğu-batı yönünde bulunmaktadır. Kayalık kütlenin batı kesimi tamamen dik olarak tıraşlanmış, doğu kesiminin zemini ise düzleştirilerek genişçe bir platform oluşturulmuştur. Bu platformun batı kesiminde ana kayanın doğuya bakan yüzü düzeltilmiş ve zemin seviyesinde 0,40 m yüksekliğinde, 0,50 m genişliğinde ve 3,50 m uzunluğunda seki oluşturulmuştur.

[4] Madavank’taki “T” nişlerle ilgili bilgiler danışmanlığımı yürüten R. Çavuşoğlu ile birebir görüşmelerden teze aktarılmıştır.

Platformun güneybatı köşesinde 0,20 m çapında ve 0,15 m derinliğinde üç adet, doğu ucunda ise 1,10 m çapında, 0,60 m derinliğinde bir adet sunu çukuru yer almaktadır. Muhtemelen bu platform dini törenler için düzleştirilmiştir. Sunu çukurları, sekiler ve zeminin düzleştirilmiş olması bu fikri desteklemektedir (Çavuşoğlu 2003: 151).

Son dönemlerde yapılan kaçak kazılar ve Van Gölü su seviyesinin düşmesiyle birlikte yenileri ortaya çıkmıştır. Van Gölü'nün özellikle 2020 yılından sonra su seviyesinin düşmesinden sonra çevresinde görülen Urartu yerleşmelerinden biri olan Madavank'ta Urartu mimari kalıntılarının bir bölümü de gün yüzüne çıkmıştır.

Toplamda şimdiye kadar 8 adet "T" biçimli niş tespit edilmiştir. "T" biçimli olan 4 adet niş, açık hava tapınım alanının hemen altında gölün kenarında, zemin seviyesinde görülmektedir. Bunları numaralandıracak olursak:

I Numaralı ''T'' Biçimli Niş: Göl suyunun çekilmesi ile birlikte tamamen ortaya çıkmıştır (Res. 27). Burada görülen 4 adet nişin en doğusundakidir. Nişin yatay kol uzunluğu 2.10 m, yüksekliği 1.50 'dir. Alt kısmında iki tane oval oyuk açılmıştır (Res. 28). Birinci oval oyuğun çapı yaklaşık 0.50 m diğerinin ise 0.70 m olup iki oval oyuk arasında kanal geçişi sağlanmıştır

II Numaralı ''T'' Biçimli Niş: "T" biçimli niş kısmen görülmektedir. Yatay kol uzunluğu 1.20 m, yüksekliği yaklaşık 1.20 m olup yine zemin kısmında 0.80 m çapında bir oval oyuk bulunmaktadır (Res. 29).

III Numaralı ''T'' Biçimli Niş: Nişin sadece yatay kol uzunluğu görülmekte olup uzunluğu 1.20 m gelmektedir. Yüksekliği, içi su ve çamurla dolu olduğundan ölçülememiştir (Res.30).

IV Numaralı ''T'' Biçimli Niş: "T" biçimli nişin de 3 numaralı niş gibi sadece yatay kol kısmı görülmektedir. Yatay kolunun uzunluğu 1.20 m gelmektedir ve yüksekliği ölçülememektedir (Res. 31). 2-3 ve 4 numaralı niş aynı satıh üzerinde yer almaktadır (Res. 32).

Madavank'ta bulunan 8 adet "T" biçimli nişin 4 tanesi açıkladığımız gibi Van Gölü'nün kenarında diğer 4 tanesi ise kaya mezarlarının alt tarafında bulunmaktadır.

Doğudan batıya doğru numaralandırılmış kaya mezarlarının alt kısımlarında 5,6,7 ve 8 numaralı T biçimli niş vardır.

V Numaralı ‘’T’’ Biçimli Niş: Madavank kaya mezarlarının hemen yakınındadır. 2 tane yan yana “T” biçimli niş ‘L’ açı yaparak birleşmektedir. Doğuya bakan T şeklindeki niş 2.10 m uzunluğunda, dikey olarak alt kısmı toprakla dolduğundan nişin mevcut yüksekliği 1.00 m derinliği 0.40 m’dir. Yatay kolun kuzey kısmına bitişik diğer kolun uzunluğu 2.00 m olup dikey kolu yüzeysel bir görünümdedir. Doğuya bakan kolun alt bölümünün sağında ve solunda basamaklar oluşturulmuştur, derinlikleri 0.40 m ve yüksekliği 0.30 m gelmektedir (Res. 33).

VI Numaralı ‘’T’’ Biçimli Niş: Kaya içine oyulmuş ikinci bir oyuk şeklinde yapılmıştır. Nişin yatay kol uzunluğu 1.30 m, yüksekliği 1.20 m, yatay kol arasındaki genişlik ise 0.30 m gelmektedir (Res.34).

VII Numaralı ‘’T’’ Biçimli Niş: Kaya mezarının alt tarafında olup yatay kol uzunluğu 1.70 m, kol genişliği 0.60 m gelmektedir ve nerdeyse zemin seviyesinde görülmektedir (Res.35-36).

VIII Numaralı ‘’T’’ Biçimli Niş: Madavank kaya mezarlarının alt tarafında olan “T” biçimli nişin yatay kol uzunluğu 2.00 m, yüksekliği 1.10 m yatay kol genişliği 0.35m’dir (Res. 37).

4.1.3. Kalecik Kalesi

Önemli Urartu kalelerinden olan Van Kalesi’nin yaklaşık kuş uçumu 3 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Kale, Kalecik mahallesinin ortasında yüksek bir kayalıktan oluşmaktadır. Kalenin güneybatı kısmında Urartu Dönemi’nden kalma sur kalıntıları bulunmaktadır. Kalenin üzerindeki sur yatakları ile birlikte birde sarnıç yer almaktadır. Burada 1932-1933 yıllarında Christof Lake ve Silvia Lake tarafından kazılar yapılmıştır. Bu kazılar neticesinde kalenin geçmişi Tunç Çağı’na kadar uzanmaktadır. Urartular bu kaleyi muhtemelen gözetleme kalesi olarak kullanmışlardır. Kalenin Güneydoğu eteklerinde hemen yürüme mesafesinde “T” biçimli bir niş bulunmaktadır. Nişin yatay kol uzunluğu 1.90 m olup yüksekliği

zeminden 1.70 m gelmektedir yatay kol genişliği ise 0.40’ dir. Alt kısmı oval bir şekilde ana kayaya açılmıştır. Nişin orta bölümünde T’nin kollarına doğru yükselen dikdörtgen şeklinde ana kayaya açılmış oyuklar bulunmaktadır. (Burney, 1957: 45. ; Çavuşoğlu vd, 2009:269. ; Gökçe vd, 2019: 328-329, Res.1) (Çiz. 5, Res. 38).

4.1.4. Zernaki Tepe

Zernakitepe, Van’a 100 km uzaklıkta olan Erciş ilçesinin kuzey tarafında, yüksekliği yerden 60 m ile 140 m arasında farklılık gösteren bir yapıya sahiptir. Uzunluğu 2.5 km ye varan ve genişliği ise 1.5 km olan tepelik bir alanda bulunmaktadır. Bölgede ilk kez İngiliz bilim insanı Harry F. B Lynch 19. yy. başlarında inceleme yapmıştır. Ardından Charles Burney ve PauLamp, Taner Tarhan ve Veli Sevin gibi birçok bilim adamı incelemede bulunmuştur. Izgara planlı şehir kalıntıları tepeye önemli bir önem katmakta ve tepenin doğu bölümünde yer almaktadır (Çavuşoğlu, 2006: 89).

Yukarı Işıklı köyünün doğu kısmında, Zernakitepe’nin batı eteklerinde olan iki adet Urartu kaya mezarı ile “T” biçimli olan nişler aynı yönde ve birbirlerine 50 m mesafede yer almaktadır. Kaya mezarları arazideki konumlarına göre güneyde olan I, kuzeyde olan ise II nolu mezar olarak tanımlanmıştır. I nolu kaya mezarı güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda olup dromoslu girişe sahip dikdörtgen planlıdır. II nolu kaya mezarı doğu-batı doğrultusunda yer alır. Dikdörtgen planlı yapıya sahip kaya mezarı dromoslu bir girişe sahiptir (Har. 4) (Çavuşoğlu, 2006: 89).

Zernakitepe’de zemin seviyesinde olan “T” biçimli niş, Urartu kaya mezarlarının yaklaşık 300 m güney kısmında bulunmaktadır. İç tarafları taş ve topraklan dolu olan‘’T’’ biçimli nişin köşesi silmelidir. Nişin yüksekliği 1.30 m, genişliği 0,95 m ve 0.60 m’de derinliği gelmektedir. Yatay kol uzunluğu ise 2.10 m’dir. Tepenin batı eteklerinde olan iki adet kaya mezarı ve “T” biçimli nişin görülmesi buranın Urartular zamanında yerleşim gördüğüne kanıt olarak gösterilmektedir (Res. 39, Çiz.6) (Çavuşoğlu, 2006: 91).

4.1.5. Topaktaş Kalesi

Kale, Van İli, Tuşba İlçesi, Topaktaş Mahallesinin batısında bağımsız bir kireçtaşı üzerine kurulmuştur. Kale tepenin tamamını kaplayacak şekilde ve Ablangez deresinin hemen batısında yer almaktadır. Ayrıca kale, Van Gölüne yaklaşık 3 km uzaklıkta bulunmaktadır. Tuşpa'dan (Van Kalesi) başlayıp Van Gölünün kenarını takip eden kara yolunun güzergâhı üzerine kurulmuştur. Van Gölü üzerinden de rahatlıkla kaleye ulaşılabilinecek mesafededir.

Bu kalede iki adet "T" biçimli niş bulunmaktadır. Bunlardan I numaralı "T" biçimli niş, kayalığın güneybatı kesiminde bulunmaktadır Nişin yüksekliği 1.30 m yatay kol uzunluğu 1.45 m, alt kısmında ise yaklaşık 0.60 m çapında oval bir şekil vardır(Res.40). II numaralı "T" biçimli niş ise kayalığın güneydoğu ucunda yer almaktadır (Res.41). Nişin yüksekliği 1.20 m yatay kol uzunluğu 1.15 m'dir. II numaralı "T" biçimli niş ilkinden farklı olarak zemininde yuvarlak oyuk ve bu oyuğa bağlantılı bir şekilde dışa doğru devam eden bir oluk bulunmaktadır. Nişin alın tarafında iki tane oluk görülmektedir (Gökçe vd. 2019: 332). Kalenin tepe kısmının kuzeyinde kaya basamakları görülmektedir. Ayrıca kalenin iç kısmında ana kayaya oyulmuş fazla derin olmayan yuvarlak bir sarnıç yer almaktadır. Kale, Urartu Krallığı Dönemi'nde gözetleme kalesi olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Kalenin üzerinde ve çevresinde bulunan çanak çömlek parçalarına bakılarak uzun süre kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dönem olarak Urartu ve Orta Çağ'da yerleşim gördüğü seramiklerden anlaşılmıştır.

4.1.6. Hişet Kalesi

Kale, Van-Tatvan karayolunun Gevaş ayırımında, göl kıyısından yaklaşık 200 m içerde Gevaş ovasının batısındaki Van Gölü'ne hakim konumdaki sırtın üzerinde yer almaktadır. Buradaki küçük Urartu kalesi daha geç dönem kalıntıları tarafından örtülmüştür. Günümüzde oldukça harap durumda olan kale, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kullanıldığı mimari özelliklerden ve ele geçen buluntulardan anlaşılmaktadır. Ancak kale düzlüğünde devamlı tarım yapılması buradaki birçok kalıntının yok olmasına yol açmaktadır (Kılıç vd., 2006: 287).

Kalenin doğu duvarının yüzeyi Urartu dönemine özgüdür ve kabaca işlenmiş taş bloklarla kaplanmıştır. Kalenin güneyinde ise yine Urartu kalelerinden bilinen iki adet savunma yarması bulunmaktadır. 100 m uzunluğu bulunan bu yarmalar ana kaya içine ve arka arkaya inşa edilmiştir. Kalede kayaya oyulmuş ve anlamlarına bakıldığında dini (dinsel törenli) olduğu, kutsal işaretlerin dış şekilleri özellikle onların çevreleri açıkça Urartuların kutsal hayvanlarından boğa başı şeklini çağrıştıracağı zikredilmeden geçilemez. Görülen iki adet ‘’T’’ biçimli niş gölün kıyısında bulunmaktadır. Nişlerin yatay kol uzunlukları 1.55 m olup yükseklikleri 1.20 m’dir. Nişlerin yatay kol derinlikleri 0.85 m, dikey kol derinlikleri ise 1.00 m’dir. (Res. 38).(Res. 42). Boğa başına benzeyen şekliyle Urartu sanatının da bir nevi özelliklerine ulaşmış oluyoruz. Aynı zamanda Van Kalesi’nin (Tuşba) güney-kuzeydoğu kaya ayağında T şeklinde bulunan kutsal(dini) şekillerde içe dönük kavisli konumlarıyla bize benzer duyguları çağrıştırıyor. Bu ikiz(çift) kutsal şekiller elbette hemen insanın aklına Analıkız’daki tapınağı getiriyor. Bunların Körzüt’tekilerle benzerliği ‘’T’’ şeklindeki işarete ve kutsal şekil zemininin oyma derinliğine dayanıyor (Işık 1995: 16-17).

4.1.7. Körzüt Kalesi

Körzüt Kalesi, Van İli Muradiye ilçesinin 9 km güneyinde, Muradiye Ovasıda yer alan kayalık bir tepe üzerine kurulmuştur (Har. 5). Körzüt Kalesi, ilk olarak 1956 yılında bölgede yüzey araştırması yapan İngiliz araştırmacı Charles Burney tarafından bilim dünyasına tanıtılmıştır (Burney, 1957: s. 47-48). Tarhan ve Sevin tarafından Kale’nin topografik yapısı ile mevcut mimari kalıntılarının da göz önünde bulundurulduğu detaylı bir çalışma gerçekleştirilmiştir (Tarhan ve Sevin, 1976: s. 77). Körzüt Kalesi’nin sur kalıntıları ve tapınak alanı Urartu mimarisinin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. 2016 yılında Van Müzesi başkanlığında kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Tapınak alanı, kale sitadelinin güneybatı yamacında yer almaktadır. Tapınağın rizalitsiz yapılmasından dolayı, Urartu mimarisinin erken örneklerinden biri olduğu düşünülmektedir. Ayrıca tapınağın; poligonal formlu bazalt bloklardan, özensiz taş işçiliği ile inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu türde mimari daha çok kral Minua dönemine tarihlendirilmiştir. Kazı alanı içerisinde Urartu Krallığı ve

Orta Çağ'a ait çok sayıda arkeolojik eser ortaya çıkarılmıştır. Bu durum Körzüt Kalesi'nin yoğun bir iskâna maruz kaldığını göstermiştir (Uslu, 2021: 125vdd.). Kalenin güney eteklerinde "T" biçimli ana kaya oyulmuş iki adet niş görülmüştür (Res. 43-44). Dini(kutsal) yapıların yer dağılımı, kalenin en yüksek ve özellikle güney eksenine ve şehre hâkim şekilde yer almaları tesadüfi olduğu söylenemez ve aynı zamanda bu yapıların yer seçiminin dinsel anlamı da önemlidir (Işık 1995: 16).

I Numaralı ''T'' Biçimli Niş: Kalenin güney eteklerinde yer almaktadır. Niş zemin seviyesindedir. Nişin mevcut yüksekliği 1. m'dir. Derinliği 0.60 m olan "T" biçimli nişin yatay kolu 1,30 m uzunluğunda, 0,30 m genişliğindedir. "T"nin üst yatay kol kontürleri oldukça düzgün bir şekilde işlenmiştir. T'nin dikey kolu kaya çatlağı yüzünden ikiye bölünmüş durumdadır. Alt kısmı ise toprak ile doludur(Res.43)

II Numaralı ''T'' Biçimli Niş: Kalenin güney eteklerinde I numaralı nişin yakınında yer almaktadır. Niş zemin seviyesindedir. Nişin mevcut yüksekliği 1.20 m, derinliği 0.70 m'dir. Yatay kolu 1,30 m uzunluğunda ve yatay kolun genişliği ise 0.30 m gelmektedir. ''T'' biçimli nişin yatay kolunun orta kısmında dikdörtgen şeklinde oyuk mevcuttur. Nişin ana kayaya açılan alt kısmı yaklaşık 0.50 m çapında oval şekilde sonlanmaktadır (Res. 44).

4.1.8. Günyüzlü Köyü

Van'ın Özalp ilçesi bağlı Günyüzlü köyünde iki adet "T" biçimli niş yer almaktadır. Bu nişler, Çavuşlar Mahallesinin 1 km doğusunda Günyüzlü köyünün ise yaklaşık 2 km kuzeyindeki yüksek kayalığının üzerinde yer almaktadır. Kayalığın güney yamacında nekropol mevcuttur. Kayalığın batı cephesinde ana kayadan ayrı, birbirine 140-150 m mesafede küçük iki kayalığa oyulmuş "T" biçimli iki niş bulunmaktadır. Bu nişlerden biri kayalığın kuzeydoğu cephesinde diğer ise ayrı bir kireçtaşı kayalığının güneybatı ucunda yer almaktadır. Ayrı bir kaya parçası üzerine yapılan bu nişlerin benzerine Kalecik kalesinde de rastlamıştık. Urartu Krallığı'nın diğer önemli merkezlerinde de görülen bu nişlerin Orta Demir Çağ'da inşa edildiği bilinmektedir. Kireçtaşı kayalığın güneybatı cephesinde ki I numaralı ''T'' biçimli nişin yatay kolunun uzunluğu 1.60 m'dir. Zemin seviyesi toprakla dolu olduğu için

ölçülebilen yüksekliği 1.45 m'dir (Res. 45).''T'' biçimli nişin derinliği 0.50 m'dir. Yatay kolunun tam orta kısmında 0.70 m uzunluğunda, 0.20 m eninde ve 0.30 m derinliğinde bir oyuk vardır. Nişin sol taraşındaki T kolunun zemine doğru giden kısmında tahribat mevcuttur (Res. 46). Kayalığın kuzeydoğu cephesinde yer alan II numaralı ''T'' biçimli nişin yatay kol uzunluğu 1.35 m'dir. Dikey uzunluğu 1.30 m'dir. Zemin kısmı 0.40 m çapında yuvarlak bir şekildedir ve zeminin sol alt kısmında 0.7 m genişliğinde bir akıntı oluğu vardır. Muhtemelen sıvıyı boşaltmak, libasyon amaçlı yapılmıştır. Nişin T kolunun 0.20 m üzerinde 1.55 uzunluğunda, 0.30 eninde ve 0.35 derinliğinde bir oyuk mevcuttur. Çok fazla tahribata uğrayan niş, iki parçaya ayrılmış haldedir (Res.47).

4.1.9. Amik Kalesi

Amik Kalesi, Van İl Tuşba ilçesi Yeşilsu Mahallesinde, Van Gölü'nün doğu kıyısında ve Ayanis Kalesi'nin 2 km kadar kuzeyinde yer alır. Kale, kireçtaşı kaya kütlesi üzerine bağımsız bir şekilde yapılmıştır. Kale üzerinde Urartu dönemine ait sur yatakları ile Ortaçağa ait kalıntılar bulunmaktadır. Bununla birlikte kale çevresinde Urartu ve Ortaçağ dönemine ait seramik parçaları tespit edilmiştir (Kılıç vd., 2006: 104-105). Kalenin eteklerinde Urartu döneminde yapılmış "T" biçimli niş bulunmaktadır (Res.48) (Gökçe, vd. 2019: 333). Nişin yatay kol uzunluğu 1.50 m, yüksekliği 1.75 m, derinliği 0.35 m, yatay kol genişlikleri ise 0.50 m gelmektedir. Nişin zemin kısmı 0.60 m çaplarında oval bir şekildedir. İç kısmında 1.00x1.50 m ölçülerinde , 0.20 m derinliğinde dikdörtgen benzeri bir niş vardır.

4.1.10. Adicevaz Kalesi

Kale[5], Adilcevaz'ın hemen çıkışında yüksek kalker kayalık üzerinde yer almaktadır (Res.49). Demir çağlarından Orta çağa kadar yerleşim görmüştür. Kale üzerinde ki ve eteğinde ki cami kalıntıları Orta çağ döneminden kalmadır. Buna karşı Urartu döneminde yerleşim gördüğünü söylemek mümkündür. Adilcevaz Kalesi'nin

[5] Adilcevaz Kalesi'yle ile ilgili bilgiler danışmanlığımı yürüten R. Çavuşoğlu ile birebir görüşmelerden teze aktarılmıştır.

güney eteğinde ana kayaya açılmış "T" biçimli niş bulunmaktadır. Diğer nişlere oranla daha derin bir şekilde görülmektedir. Yatay kol uzunluğu 1.50 m uzunluğunda, derinliği 0.80 m'yi bulan niş yer almaktadır (Res. 50). İç kısmı toprakla dolu olduğundan görülen yüksekliği yaklaşık 1.00 m gelmektedir. Çok fazla tahribata uğrayan niş tam ''T'' özelliğini kaybetmiştir. Nişin üst tarafında yatay seyreden bir kaya oluğu görülmektedir. Bu kaya oluğu nişin yağmur ve kar sularından tahribat görmesini engellemek amacıyla yapılmış olmalıdır (Res. 51). "T" biçimli nişin yaklaşık 15 m batısının üst tarafında tek odalı bir kaya mezarı mevcuttur (Res. 52). Urartu Krallığı'nın klasik özelliğinden olan kalenin yine güney yamacında, sur yataklarında bulunmaktadır.

4.2. Taşınabilen "T" Biçimli (Kör Pencere) Nişler

Bu tür nişler, ana kayaya oyulan nişlerden farklı olarak görülmektedir. "T" biçimli olan bu nişler bazalttan yapılmıştır ve ana kaya üzerine açılan diğer "T" biçimli nişlere göre daha simetrik, konturları daha düzgün ve taşınılabilir şekilde oluşturulmuşlardır. Kör pencere olarak da adlandırılan bu nişlere şimdiye kadar sadece Çavuştepe Kalesi'nde rastlanılmıştır.

4.2.1. Çavuştepe Kalesi

Kale, Van ili Gürpınar İlçesi'ne bağlı Çavuştepe Mahallesi'ndedir. Van'ın 25 km güneydoğusunda yer alan kale, ilçe merkezi olan Gürpınar'a 10 km uzaklıktadır. Karayolu ile gidildiğinde Van-Hakkari yolunun güney kısmında görülür. Gürpınar ovasına ve geçiş güzergahlarına hâkim şekilde kurulan kale, Bol Dağı'nın batı ucundaki iki tepe üzerinde inşa edilmiştir. Kale, 1884 yılında antika taciri Dewgantz'ın Viyana'ya Çavuştepe Köyü'nde (mahalle) bulduğu bir yazıtı götürmesi ve bu yazıtın D. H. Müller tarafından yayınlanmasından sonra dikkatleri üzerine çekmiştir (Müller, 1885: 16) 1 km'ye yakın uzunluğa sahip kale, güçlü surları ve doğusundan ve batısından kayaya oyulmuş hendeklerle muhafaza edilmeye çalışılmıştır. İki bölümden oluşan kale "Yukarı Kale" ve "Aşağı Kale" diye adlandırılmaktadır. Yukarı kalenin alanı, aşağı kaleye göre daha küçüktür. Dikdörtgen planlı tasarlanan kalenin etrafı

güçlü surlarla çevrilmiştir (Res. 53). Kalede yapılan ilk kazılar ve araştırmalar Prof. Dr. Afif ERZEN başkanlığında kesintisiz olarak 25 yıl devam etmiştir (1961-1986). Daha sonraki dönemde yapılan kazılar Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU başkanlığında 2014 yılında başlamış ve günümüze kadar da devam etmektedir.

Urartuların güçlü savunma ve gözetleme kalelerinden biri olan Çavuştepe Kalesi'nde görülen "T" biçimli nişler, diğer Urartu kalelerinde (Van Kalesi, Körzüt Kalesi, Hişet Kalesi gibi) görülen "T" biçimli nişlerden farklı olarak kayaya oyularak değil de bazalttan ve taşınılabilen türden olmalarıdır.

Uçkale'nin kuzeyindeki muazzam kerpiç duvar yıkıntıları içinde görülen bazalt kör pencereler bu yapının tanımı hakkında da bilgi vermektedir. Yapılan kazılar sonucunda beş adet kör pencere diye adlandırılan "T" biçimli niş ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Çavuştepe mahallesinde de bir evin ağılında bir tane daha görülmüştür. Yaklaşık olarak 1.45 m x 0.60 m x 0.25 m boyutlarında kalın bacaklı bir ''T'' harfini andıran özenle işlenmiş mimari elemanlardır. Bazalttan yapılan bu "T" biçimli nişlerin sadece mimari alanda kullanıldığını söylemek çok doğru olmaz (Res. 54-55-56). Çünkü sadece böyle bir amaçla kullanılmış olsaydı Urartu tapınak ve saraylarının kalıntıları içinde de sıkça görülürdü. Bu kör pencerelerin dinsel bir anlam taşıdığı, bunların bilinmez dünyaya açılan pencere olduğu; tanrıların, tanrıçaların ve de ruhların geçitleri olduğu düşünülmüştür (Tarhan, 2005: 121-125 Res.6, 8-9).

Çavuştepe Kalesi'nden getirilen ''T'' biçimli niş günümüzde Van Müzesinde de sergilenmektedir (Res. 57).

5. ‘’T’’ BİÇİMLİ NİŞLERİN URARTU YERLEŞİM VE NEKROPOLLERİ İLE İLİŞKİLERİ

Van Gölü havzasında görülen, Urartu yerleşim alanlarındaki ‘’T’’ biçimli nişler iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi; Urartu kaleleri-yerleşim alanlarının eteklerinde, zemin seviyesinde, ana kayaya açılmış ‘’T’’ biçimli nişler şeklinde görülmektedir (Van Kalesi, Kalecik Kalesi, Zernaki Tepe, Topaktaş, Hişet, Körzüt, Günyüzlü Köyü, Amik, Adilcevaz). İkinci olarak; Urartu nekropollerinin hemen yakınında anakayaya açılmış örneklerle karşımıza çıkmaktadır. Madavank’taki ana kayaya açılmış mezar odalarının hemen yanında ‘’T’’ biçimli nişleri görmekteyiz. Bununla birlikte Günyüzlü köyünün yakınında bulunan Urartu nekropolünde de ana kayaya açılmış ‘’T’’ biçimli nişler bulunmaktadır.

Mezarlık alanlarında ki ‘’T’’ biçimli nişlerin, defin merasimi esnasında ya da daha sonrasında ölü kültüyle ilişkili sıvı libasyonu veya hediye bırakılması şeklinde kullanıldığını düşünülebiliriz.

‘’T’’ biçimli nişler, ana hatlarıyla aynı özellikleri taşımasına rağmen daha detaya inildiği zaman bu nişlerin yapılış biçimlerinde bazı farklılıklar görülmektedir. Bunları ana hatları ile iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci grupta, ‘’T’’ biçimli nişin dikdörtgen şeklindeki oyuğunun derinliği 0.50-0.60 m’yi bulurken, T şeklindeki kollarının derinliği 0.30-0.40 m arasında değişmektedir. Bu yapının taban kısmı oval bir şekilde oluşmaktadır. Ayrıca tabanda (Van Kalesi VI, Madavank I, Topaktaş I, Hişet, Körzüt II, Günyüzlü II Numaralı Niş) oval sığ biçimde oluşturulan, alt kısımdan dışarı doğru bir kanal açıklığı yapılmıştır. Bu da sıvı libasyonun (şarap, kurban kanı, su gibi) akıtılması için yapıldığını gösterir niteliktedir. İkinci gruptaki ‘’T’’ biçimli nişler ise birinci gruptakilerin alt kısmı gibi dizayn edilmemiş, daha basit şekillerle ana kayaya açılmış ‘’T’’ biçimli nişlerden oluşmaktadır (Van Kalesi II, IV, X, XIII, XV, XVII, Madavank, Körzüt I, Amik Kalesi).

Aralarında kilometrelerce mesafe olan nişler arasında benzerlikte mevcuttur. Özalp-Günyüzlü köyü II numaralı ‘’T’’ biçimli niş ile Van Kalesi’nde ki IV numaralı niş arasındaki benzerlik oldukça dikkat çekicidir. Ölçüleri nerdeyse aynı olan nişlerin üst kısımlarına; sığ bir biçimde, yatay dikdörtgen şeklinde ana kayaya açılan oyuklar,

benzer özellikler sergilemektedir. Bu oyuklar, Van Kalesi'ndeki nişin sağ üst tarafına, Günyüzlü'de kinin ise tam üstüne açılmıştır.

Kalelerde yukarıda tanımladığımız ''T'' biçimli nişlerin zemin seviyesinden biraz daha yukarı kısımda yapıldıklarını da görmekteyiz (Van Kalesi, Topaktaş, Körzüt).

''T'' biçimli nişlerin bazıları da Van Gölü'nün etrafına konumlandırılmıştır. Hişet Kalesi'nde ve Madavank'ta örneklerini görmekteyiz. Bu tür nişlerin hem kaleyle hem de gölle ilişkili olduğu düşünülebilir. Muhtemelen su kültü veya Van Gölü'nün kutsallığıyla ilişkisi olduğunu düşünmekteyiz. Urartu panteonunda göller, su tanrısı Şuinina'dan bilmekteyiz. Meher kapı anıtında, Tanrı Şuinina'ya 1 boğa, 2 koyunun kurban olarak sunulduğu belirtilmiştir (Piotrovski, 1965: 39-46)

T biçimli nişlerin hem kale eteklerinde ana kayaya açılmış örnekleri hem de Urartu nekropollerinde (Madavank, Günyüzlü) uygulanmış olması dinsel içerikli olduğunu gösterir niteliktedir. Kalelerde yönetici sınıfın dışında, daha çok kale eteklerinde yaşayan halkın rahat ulaşabilecekleri, açık havada 'T' biçimli nişlerde, sıvı libasyonlarının yanı sıra başka türde hediyelerinde konabileceği dinsel nitelikte törenlerin halk tarafından da yapıldığını düşünmekteyiz. Açık havada yapılan bu tapınımın belki Krallığın devamlılığını istemek, birlikteliğini sağlamak vs gibi dinsel dualaların yapıldığı açık alan tapınım yerleri olarak da değerlendirilebilir. T. Tarhan'ın ileri sürdüğü gibi bu ''T'' biçimli nişler dinsel bir anlam taşımalıdır. Bunlar bilinmez dünyaya açılan pencerelerdir. Tanrıların, tanrıçaların ve de ruhların geçitleridir (Tarhan 2005, 121-125).

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışma, mimari olarak Urartuların kaya işçiliğinde şimdiye kadar yapılan araştırmalar da dikkate alınarak, ‘’T’’ biçimli nişlerin Urartu kaya işaretleri ve dinsel öğelerle (açık hava tapınım alanları gibi) birlikte ele alınıp araştırılmasına yönelik olmuştur.

Urartu Krallığı’nda “T’’ biçimli nişlerin ne amaçla yapıldıklarına dair yazılı veya görsel bir veriye şimdiye kadar rastlanılmamıştır. Urartu Krallığı’nın geniş bir coğrafyada hakimiyet sürmesine rağmen bu nişler şimdiye kadar yapılan araştırmalarda yalnızca Van Gölü ve çevresinde tespit edilmiştir.

Van Gölü Havzası’nda “T” biçimli nişler en çok Urartuların başkenti Tuşpa’da (Van Kalesi) tespit edilmiştir. Buradaki “T” biçimli nişlerin bir kısmı boğa başına benzemektedir. Boğa, Urartu dinsel inanışlarında birkaç tanrının kutsal hayvanı olarak da bilinmektedir. Bu nedenle “T” biçimli nişler dinsel bir öğe olarak boğa başının silüetini temsil eder gibi görünmektedir.

Urartu Krallığı’na ait olan “T” biçimli nişlerin birçok ortak özelliği olmakla beraber ayırt edici farklılıkları da görülür. Bu ayırt edici özelliklerin başında bulundukları yerlerdeki sayılarıdır. Mesela, Van Kalesi’nde 19 adet ‘’T’’ biçimli niş görülürken Kalecik Kalesi’nde 1, Madavank’ta ise 8 adet görülmüştür. Sayılarının, kalelerde veya yerleşim yerlerinde az veya fazla olduğu görülmektedir. Belki de bu ‘’T’’ biçimli nişler, kültsel anlamda oluşturulduğu için bulundukları yerdeki nüfus oranına göre de yapıldığı düşünülebilir. Van Kalesi’nin merkez olmasından dolayı “T” biçimli nişlerin en fazla burada görülmesi bizce tesadüfi bir durum değildir. Sanki kutsal bir durumu ifade eder gibi kaleyi koruma altına almış gibi bir görüntü sergilemişlerdir.

Urartu kalelerinde görülen “T” biçimli nişler daha çok zemin seviyesinde görülmüştür (Van Kalesi, Adilcevaz Kalesi gibi). Hem büyük kalelerde (Van Kalesi, Körzüt Kalesi, Adilcevaz Kalesi vb) hem de küçük kalelerde “T” biçimli nişler genelde aynı seviyede ve zemin seviyesinde görülmektedir. Van Gölü havzasında yaygın

görülen bu nişlerin en fazla görüldüğü yer Van Kalesi'dir. Genel olarak bakıldığı zaman, bugüne kadar tespit edilen nişlerin ölçülerinin birebir aynı olmamasıdır. Nişlerin değişik şekillerde ve ölçülerde görülmesi, konum olarak benzerlik ve farklılık göstermesi de dikkat çeken başka bir özelliktir. Araştırma yaptığımız yerlerde karşılaştığımız ''T'' biçimli nişler kayaya oyulmuş şekilde görülmüştür. Sadece Çavuştepe görülen nişler bazalt bloklardan ve taşınılabilecek biçimde, daha simetrik bir şekilde yapılmıştır. Nişler bulundukları yer konusunda da farklılık gösterir. Hişet, Çavuştepe ve Van Kalesi'nde olanlar kale yakınlarındadır. Ancak Zernaki Tepe ve Madavank gibi yerleşmelerde ise kaya mezarlarının yürüme mesafesindedir. Bununla beraber kaledeki nişlerin bazıları kale eteklerinde bazıları ise kaleye yakın, fakat kaleden bağımsız olan kayalığa oyulmuş şekilde görülmektedir. Bu nişler, yapılış şekilleri ve ölçüleri bakımından Urartu krallığı tarafından belirlenen standarda oturtulmuş gibi görülmektedir.

Madavank'ta görülen "T" biçimli nişlere ulaşan kanallar ve nişlerin altında bulunan oyuklar dinsel bir ritüelin izlerini gözler önüne sermektedir. Urartu Krallığı'nın tanrılara çok sayıda kurban sunduğu bilinmektedir. Kurban kanının kutsiyeti ise gerek Çavuştepe Kalesi'nde tanrı İrmuşini'ye adanan tapınağın önündeki avludan bilinmektedir. Ayanis Kalesi tapınağı içindeki kireçtaşı zemine açılan kaya oyuğunun kurban kanının akıtılması veya sıvı ritüeli için kullanılmış olduğu fikri söz konusudur (Batmaz, 2013: 819-820). Madavank'ta bulunan kanalında kurban kanı ile ilişkilendirildiği bilinmektedir (Çavuşoğlu 2003: 143, Fig. 11). Madavank'ta bulunan bu kanal ve kanalın sonunda yer alan "T" biçimli niş ve alttaki oyuk bir bütün olarak kurban ritüelinin parçası olduğunu akla getirmektedir. Madavank "T" biçimli nişin boğa boynuzu ve başına benzerliği de bu fikri doğrulamaktadır. Muhtemelen "T" şeklindeki nişlerin kolları içine hediyeler, oval biçimde biten ve dışa küçük bir kanalla bağlanan alt kısma ise sıvı libasyonu (Çilingiroğlu 1997: 102) yapılmış olduğu iddia edilebilir. Ayrıca nişlerin bir kısmını gölün hemen kıyısında yer alması da yine dinsel bir ritüelin izlerini taşıdığını göstermektedir. Belki de göl kıyısında yapılanlar Urartu su tanrısına adanmış şekilde oluşturulmuştur.

Açık hava tapınım, kale ve nekropol alanlarında kayaya oyulmuş geometrik biçimli nişleri görmek mümkündür. Açık hava tapınım alanları kalelerin çevresinde veya mezarlık alanlarının yakınında yer almaktadır (Res. 58). Açık hava tapınım alanları da kayaya oyularak inşa edilmiş olunmasına karşın, kaya işaretlerinin kullanım amacından çok daha farklı bir amaç için yapılmışlardır. Bu alanlarda farklı şekillerde nişler, yazıtlar, stel ve stel altlıkları, basamaklar gibi farklı mimari öğeler görülmektedir. Bu tür nişlerin işlevleri hakkında Urartu yazıtlarında herhangi bir bilgi bulunamamaktadır. Ancak Mezopatamya yazılı kaynaklarında "oluklara" yapılan libasyonlarla ilgili bilgiler mevcuttur. Bu yazıtların birinde ***"Bugün, yeraltı tanrıları Şamaş ve Gılgamış'ın önünde duruyorum, su kanallarınıza soğuk sular döküyorum ki beni iyileştirin, ben de sizlere övücü türküler söyleyeyim"*** şeklinde bir metin yer almaktadır (Saggs, 1958: 157-160; Çevik, 1997: 434). Bu metinden anlaşıldığı kadarıyla libasyonlar sadece ölüler için değil, dirilerin günahlarının affı, sağlığı ve tanrın hoşnutluğunu kazanmak içinde yapılmaktaydı. Yine metinden anlaşıldığı kadarıyla sıvı libasyonunu yapan kişi dirilerin ve ölülerin ruhlarının affı için tanrılara sıvı sunusu gerçekleştirmektedir. Urartu Krallığı'nın dini ritüellerinin pek çoğunun Mezopotamya ile benzerliği düşünüldüğünde özellikle "T" biçimli nişlerin altlarında bulunan oluklara benzeri şekilde bir sıvı sunusu yapıldığı ileri sürülebilir. Bu kapsamda mezar alanlarına yakın olan "T" biçimli nişlerin altlarında bulunan oluklara yapılan sunuların ölü ruhları, kalelerin yakınlarında bulunanların ise dirilerin sağlığı, tanrıların hoşnutluğunu kazanmak için yapılmış olmalıdır.

Urartu anıtsal kaya işaretleri Urartu coğrafyasının neredeyse tümünde görülmüştür. Birçok bilim insanı tarafından da dinsel içerikli olduğu yorumlanmaktadır. Şimdiye kadar ele aldığımız "T" biçimli nişler sadece Van Gölü havzasında bulunmakla birlikte bunlarında açık hava tapınım alanları, kaya işaretleri gibi dinsel içerikli olduğu kanaatindeyiz. Bu nedenle incelediğimiz nişler açık hava tapınım alanlarıyla birlikte ilişkilendirilmiştir.

Urartu coğrafyasında bulunan Erken Demir Çağı yerleşimlerinde yapılan hem arkeolojik hem yüzey araştırmalarında "T" şeklinde nişlere rastlanmadığı görülmüştür.

Bu uygulama muhtemelen Urartu'nun krallık döneminde ortaya çıkan devlet eli ile yapılmış dinsel içerikli öğelerdir.

KAYNAKÇA

Akurgal, E. (2005). ***Anadolu Kültür Tarih***. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.

Baştürk, M. B. (2006). ***Din ve Dini Ayinlerin Urartu Krallığı'ındaki Toplumsal ve Siyasal Rolü*** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir: Ege Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Batmaz, A. (2013). Urartu Dininde Kurban Kavramı ve Kurban Uygulamalar, ***Belleten Cilt: LXXVII,*** Sayı: 280, 801-832.

Belli, O. (1979).Urartu Sanatının Sosyo-Ekonomik Açıdan Eleştirisi Üzerine Bir Deneme. ***Anadolu Araştırmaları.*****6**.45-95.

Belli, O., (1989a). Urartu Kalelerindeki Anıtsal Kaya İşaretleri''-Monumentale Felszeichen im Breichurartaischer Festungsanlagen', ***Anadolu Araştırmaları*** **11**, İstanbul, 65-123.

Belli, O. (1998). ***Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları,*** Arkeoloji Sanat Yayınları,İstanbul, 30-34.

Belli, O. (1999). ***TheAnzaf Fortressesand the Gods of Urartu***, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul, 16.

Belli, O. (2000). Doğu Anadolu'da Urartu Krallığı'na Ait Anıtsal Kaya İşaretlerinin Araştırılması, O. Belli (ed), **Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi**, İstanbul, 403-408.

Gökçe, B. (2011). ***Arkeolojik Buluntular, Betimleme Sanatı ve Yazılı Kaynaklar Işığı'nda Urartu Krallığı'nda Tekerlekli Taşıtlar.*** (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Burney, C. A. (1957). Urartian Fortressesand Townsin the Van Region, ***Anatolian Studies VII***, 37-53

Ceylan, A. (2019). ***Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu 26-28 Eylül 2019 Erzincan Bildiriler Kitabı***, Erzincan, 28-55.

Ceylan, A. (2000). 1998 yılı Erzincan Yüzey Araştırması, ***Araştırma Sonuçları Toplantısı II/17***, Ankara, 181-192.

Curtis, G. (2006), ***The Cave Painters: Probingthe Mysteries of theWorld's First Artists***, New York, 55-62.

Coşkun, E. K. ve Baş, A. (2021). Boğa Figürünün Urartu Betimleme Sanatındaki Yansımaları Üzerine Bir Değerlendirme. ***Asos Journal*** 9/123, 142-162.

Çavuşoğlu, R. (2003) Rock-cuttombsand an open-airshrine at Madavank, Eastern

Turkey. ***Ancient Near Eastern Studies*** 40:135-159.

Çavuşoğlu, R. (2011). Eski Erciş-Çelebibağı Höyüğü Tunç ve Demir Çağı Tabakaları Üzerine Bir Değerlendirme. ***Höyük/3*** Ankara, 1-14

Çavuşoğlu, R. (2006). Zernaki Tepe Urartu Kaya Mezarları. ***Anadolu Arkeolojisine Katkılar: 65. Yaşında Abdullah Yaylalı'ya Sunulan Yazılar***,89-91.

Çavuşoğlu,R., Biber, H. ve Başar, F. (2009).“2004-2007YıllarıVan-Kalecik Kazıları”,***30.Kazı Sonuçları Toplantısı 1***. (26-30 Mayıs 2008 Ankara), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 269-290.

Çavuşoğlu, R. ve Gökçe, B. (2013). Urartu Krallığı'nda Metal Kazan Kullanımı, O.Tekin, M. H. Sayar ve E. Konyar (ed.). İçinde: ***Tarhan Armağanı: M. Taner Tarhan'a Sunulan Makaleler/Essays İn Honour Of M. Taner Tarhan***. İstanbul: Ege Yayınları. (s.105-113).

Çavuşoğlu, R., Gökce, B., Uslu, E. (2016). Van Çavuştepe Kalesinde Arkeolojik Kazılar: 2014 Yılı, ***37. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt***. Erzurum, 357-378.

Çevik, N. (1997). Urartu Kaya Mezarlarında Ölü Kültüne İlişkin Mimari Elemanlar. ***Türk Arkeoloji Dergisi*** 51, 4-44.

Çiftçi, A. (2014). ***Interpretations Of The Socio-EconomicStructure Of The Urartian Kingdom*****,** Liverpool: University Of Liverpool School Histories, Languagesand Culturels (Archaeology, Classicsand Egyptology),

Çilingiroğlu, A. (1997). ***Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı.*** İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.

Darga, M. (1992). ***Hitit Sanatı***. İstanbul: Akbank Yayınları.

Hodder, I (2006). ***Çatalhöyük-Leoparın Öyküsü***. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 35.

Konyar, E. (2013). Urartu Kaya Kalıpları: Araba Tekerlekleri, ***Taner Tahrana Armağanı, M.Taner Tarhan'a sunulan Makaleler***. (Ed. O. Tekin.- M.H.Sayar- E.Konyar), İstanbul, 239-245.

Gökçe, B., Genç, B., Kaçmaz Levent, E. (2019). Arkeolojik ve Epigrafik Bulgular Işığında Van Gölü Havzası Urartu Dönemi Yol Güzergâhları 2017 Yılı Yüzey Araştırması: Tuşba ve Muradiye İlçeleri Çalışmaları. ***36 Araştırma Sonuçları Toplantısı Cilt 1***, Ankara, 327-342.

Guthrie, D. (2006). ***The Nature of Paleolithic Art***. Chicago**,** 107-220.

Hall,J. (1996). ***Illustrated Dictionary Of Symbols: In Easternand Western Art.*** Icon Edition. Colorado: Westwiew.

Işık, F., (1995). ***Die Offenen Felsbeiligtümer Urartusund Ibre Beziebungenzu denen der Hetbiterund Phryger***. Roma.

Işıklı, M. (2011). ***Doğu Anadolu'da Erken Transkafkasya Kültürleri***. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Kılıç, Y., Turgut, M. (2016), Eski Anadolu'da Bucrania Kültü ve Bu Kültün Günümüz Bozkır'ına Yansımaları, ***Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır,*** Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. No: 9, Konya, 773-790.

Kleıss, W. (1968). UrartaischePlàtze in Iranisch-Azerbaidjan. ***Istanbuler Mitteilungen*** 18, 1-44.

Kleıss, W. (1975). Planaufnahmenurartäischer Burgenundurartäische Neufunde in Iranisch-Azerbaidjan im Jahre 1974, ***Archäologische Mitteilungenaus Iran,*** 8, 51-70.

Kleıss, W. (1981). Felszeichen im Bereichurartäische Anlagen. ***Archäologische Mitteilungenaus Iran***, 14: 23-26.

Kılıç, S., Hanifi, B., Varol, O. (2006). Urartu Krallığı ve Sonrası. ***Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I, Tarihsel Değerler.*** (Ed. Sinan Kılıç) İstanbul. 104-287.

Konyar, E. (2006). An Ethno-Archaeological Approachtothe "Monumental Rock Signs" in Eastern Anatolia. ***ColloquiumAnatolicum***, V, 113-126.

Konyar, E. (2008). Urartu coğrafyasında "anıtsal kaya işaretleri: İşlevleri üzerine etno-arkeolojik bir yaklaşım, T. M. Tarhan, A. Tibet, E. Konyar (ed). ***Muhibbe Darga Armağanı***, İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi, 311-320.

Konyar, E. (2010). Van-Tuşpa aşağı yerleşmesi Van Kalesi Höyüğü Kazıları. ***33 Kazı Sonuçları Toplantısı III***, İstanbul 409-428.

Köroğlu, K. (2011). Urartu: Krallık ve Aşiretler. ***Urartu Doğu'da Değişim***, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 8-53.

Kuhrt, A. (2009). ***Eskiçağda Yakındoğu Cilt II***, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Lauber, P (1998). ***Painters of the Caves***. Washington**:** National Geographic Society.

Lejeune, M., Welte, C. (2004), L'artdu Paléolithique Supérieur**.** ***Actesdes Colloques 8.2 et 8.3***, XIVe Congrès de l'UISPP, Liège, 276.

Luckenbill, D. D. (1926).***Ancient Records of Assyriaand Babylonia.*** I, Chicago, 272-273.

Melikişvili, G.A. (1960). **Urarstkie Klinoobraznye Nadpisi.** Moskova.

Mellaart,C.(1967).***Çatal Hüyük:A Neolithic Town In Anatolia***. New York: McGraw HillBook Company.

Mellaart, J. (2003). ***Çatalhöyük-Anadolu'da Neolitik Bir Kent***. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Merhav, R. (1991). Chariot Accessories, ***Urartu: A Metalworking Center in the First Millenium B.C.E***.. R. Merhav (ed.), Jerusalem: 53-78.

Merhav, R. (1991). Architectural Elements: Functionaland Symbolic", ***Urartu: A Metalworking Center in the First Millenium*** *B.C.E.* R. Merhav (ed.), Jerusalem: 302-309.

Müller, D.H. (1885). ***Österreichische Monatsschriftfür den Orient.***

Otte, M. (1994*),* Öküzini: Une site duPaléolithiquetardif en Anatolie. ***Bulletin de l'Association Scientifique Liégeoisepourla Recheche Archéologique XXI****,* Paris 201-213.

Özfırat, A. (2002). Van Gölü'nün Batı Kıyısında İki Urartu Merkezi, ***Arkeoloji ve Sanat,*** 108, 23-25.

Özgüç, T. (2002a), Eski Tunç Çağı Hitit Kültürünün Kaynağı Olarak Hatti Kültürü, ***Hititler ve Hitit İmparatorluğu: Bin Tanrılı Halk,*** Bonn, 400.

Özyar, A. (2010), Alaca Höyük ve Horoztepe, ***Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası, Arkeoatlas Özel Koleksiyon****,* Karul, Necmi (Ed.), İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık, 233.

Saggs, H. F. W. (1958). Some Ancient Semitic Conceptions of the Afterlife. ***Faith and Thought*** 3, 157-182.

Sagona, A., Zimansky, P. (2015). ***Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kültürleri: MÖ 1.000.000-550****,* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Salvini, M. (2006). ***Urartu Tarihi ve Kültürü,*** İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Salvini, M. (2011). Urartu Tarihine Genel Bir Bakış. ***Urartu-Biainili Doğuda Değişim***, Editör: Kemalettin Köroğlu, Erkan Konyar, YKY Yayınları, İstanbul.

Sevin, V. (2003). ***Eski Anadolu ve Trakya.*** İstanbul: İletişim Yayınları.

Schmidt, K. (2000), Göbekli Tepe and the Rock Art of the Near East, ***TÜBA-AR 3****,* Ankara, 1-14.

Şimşek, F (2017), Eskiçağ Toplumlarında Boğa Algısı ve İnancı. ***Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*** Cilt: 10 Sayı: 52, Samsun, 592-596.

Payne, M. R. (2006). ***Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu***. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 42-46.

Piotrovsky, B. B. (1965). Urartu Dini. **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi.** *23*/1-2. 37-52.

Piotrovsky, B. B. (1967). ***Urartu Kingdom of Van and Ist Art***. London.

Pınarcık, P. (2012). Urartu Krallığı'nın tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler. ***Tarih İncelemeleri Dergisi,*** 27, 459-482.

Tarhan, M. T., Sevin, V. (1976-1977). Van Bölgesi'nde Urartu Araştırmaları (I) Askeri ve Sivil Mimariye Ait Yeni Gözlemler. ***Anadolu Araştırmaları IV-V***, 273-345

Tarhan, M.T. (1987). Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları, ***9. Kazı Sonuçları Toplantısı I***, Ankara, 369-386.

Tarhan, M. T. (2005). Uç Kale: Çavuştepe-Sardurihinili'nin Gizemli Yapısı: Kral Kültü Tapınağı. ***6. Uluslararası Anadolu Demir Çağları Sempozyumu/The Sixth International Anatolian Iron Ages Symposium***. Eskişehir, 115-136

Tarhan, M.T. (2011). Başkent Tuşpa/The Capital City Tuşpa. ***Urartu Doğuda Değişim/Transformation in the East,*** (Yay. Haz. K. Köroğlu ve E. Konyar), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 288-338.

Umar, B. (1999). ***İlkçağda Türkiye Halkı***. İstanbul : İnkılap Yayınları.

Uslu E. (2021). Körzüt Kalesi Tapınak Alanı 2016 Yılı Kurtarma Kazısı. ***Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi***, Sayı: 82, Ankara, 125-128.

Ünal, A. (2022). ***Hititler Devrinde Anadolu I***. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Yakar, J. (2010). ***Anadolu'nun Etnoarkeolojisi***. İstanbul: Homer Yayınarı.

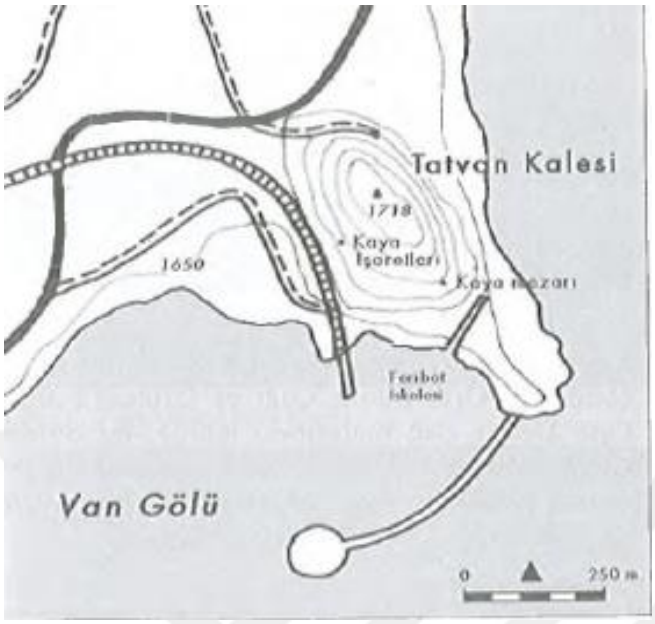
Yalçınkaya, I. (1975), Diptarih Açısından Sanatın Kaynağı, ***Antropoloji 7***, Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara,207-220.

Yıldırım, R. (1989). ***Urartu İğneleri.*** Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yıldırım, R. 2(2011). Eski Çağ Uygarlıkları. ***Van Kültür ve Turizm Envanterleri I***, İzmir: Yıldız Yayıncılık,168-182

EKLER

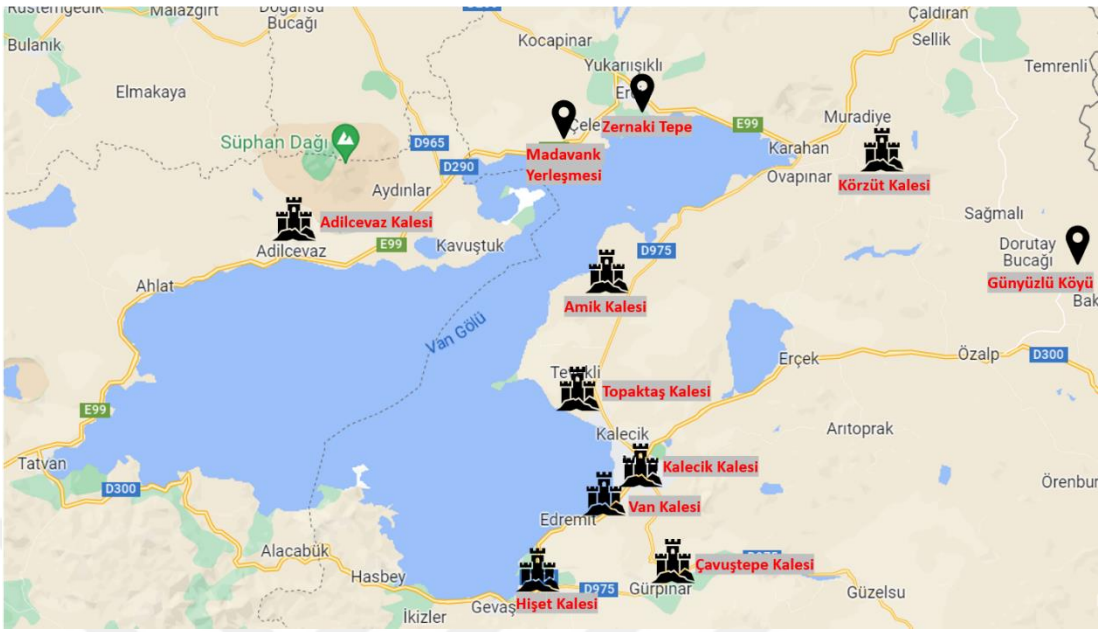
HARİTALAR DİZİNİ

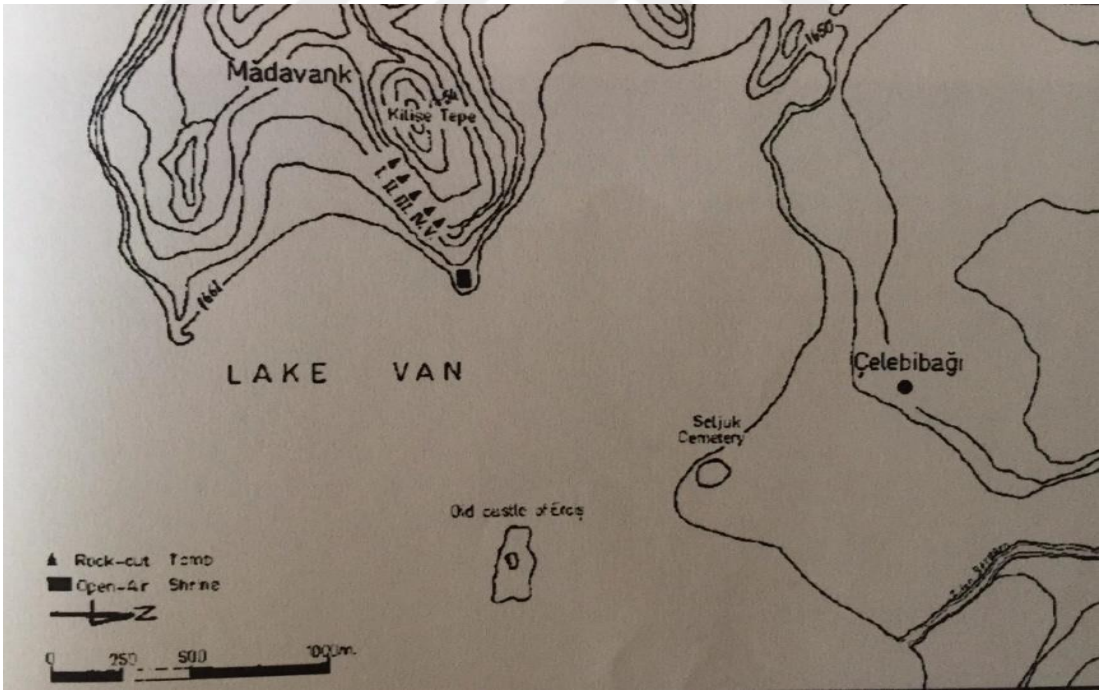
Harita 1: Tatvan Kalesi Topoğrafik Yapısı (Özfırat, 2002: Çiz.3)

Harita 2: Çadırkaya (Pekeriç) Uydu Görünümü (Ceylan 2019: Har. III)

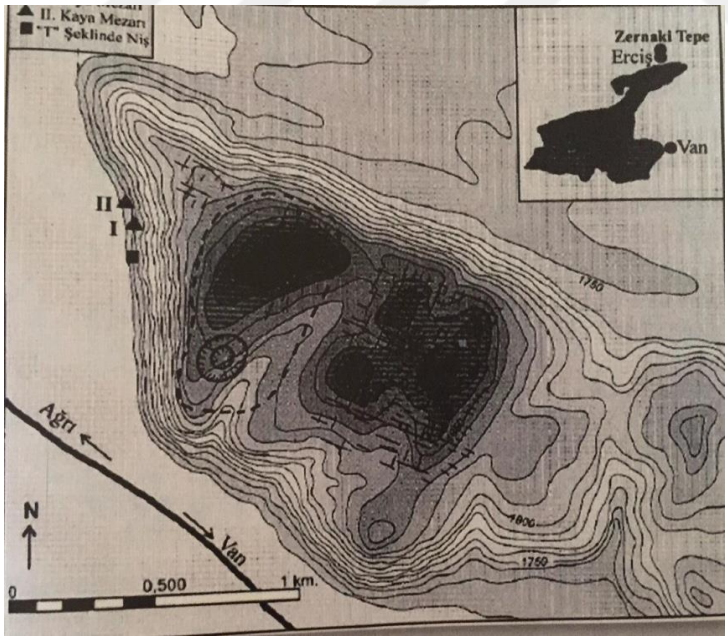
Harita 3: Van Gölü Havzasında Görülen ‘’T’’BiçimliNişlerin Bulunduğu Yerler

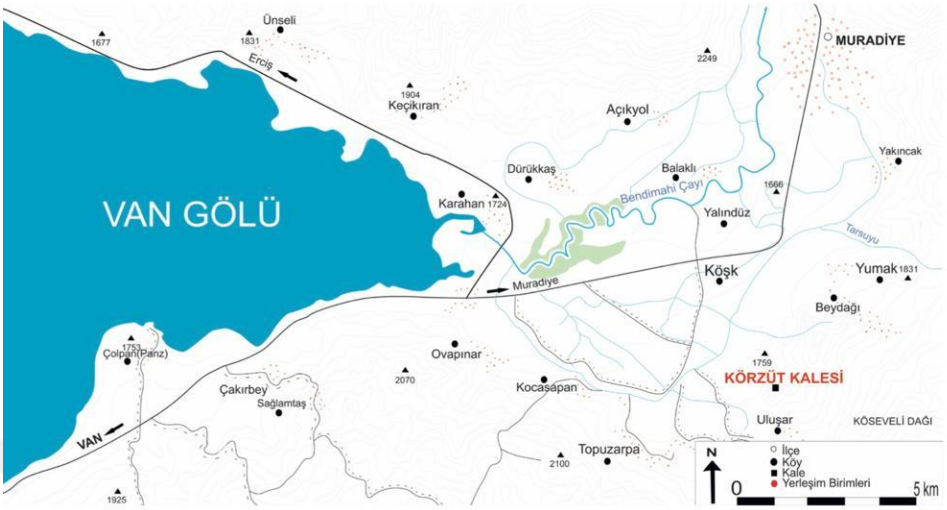
Harita 4: Madavank Yerleşiminin Lokasyonunun Topoğrafik Planı (Çavuşoğlu,2003: Fig 2).

Harita 5: Madavank Yerleşiminin Haritası ve ‘’T’’Biçimli Nişlerin Görüldüğü Yerler(Çavuşoğlu, 2011: Harita 1)

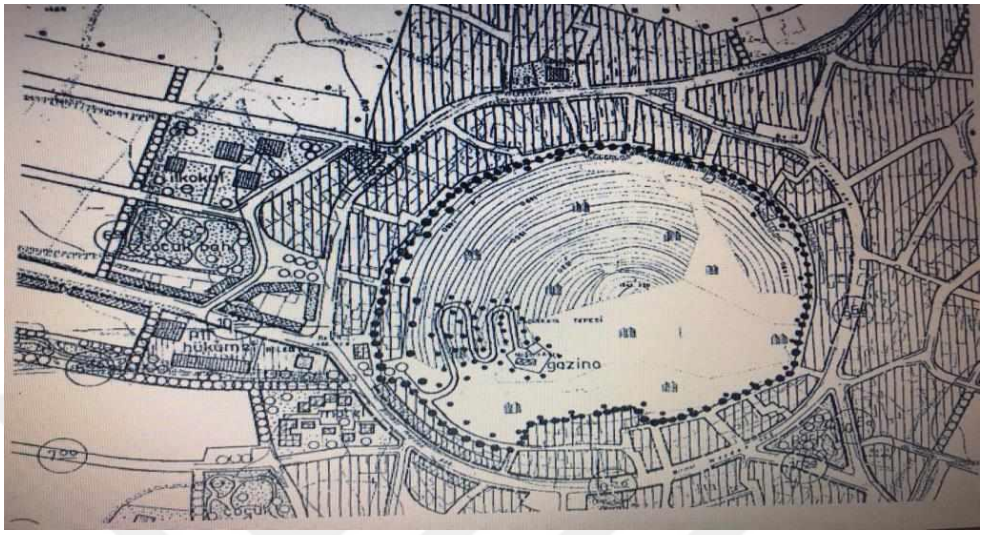

Harita 6: Zernaki Tepe’nin Topoğrafik Haritası ve Kaya Mezarlarının Konumu(Çavuşoğlu,2006, Res. 1).

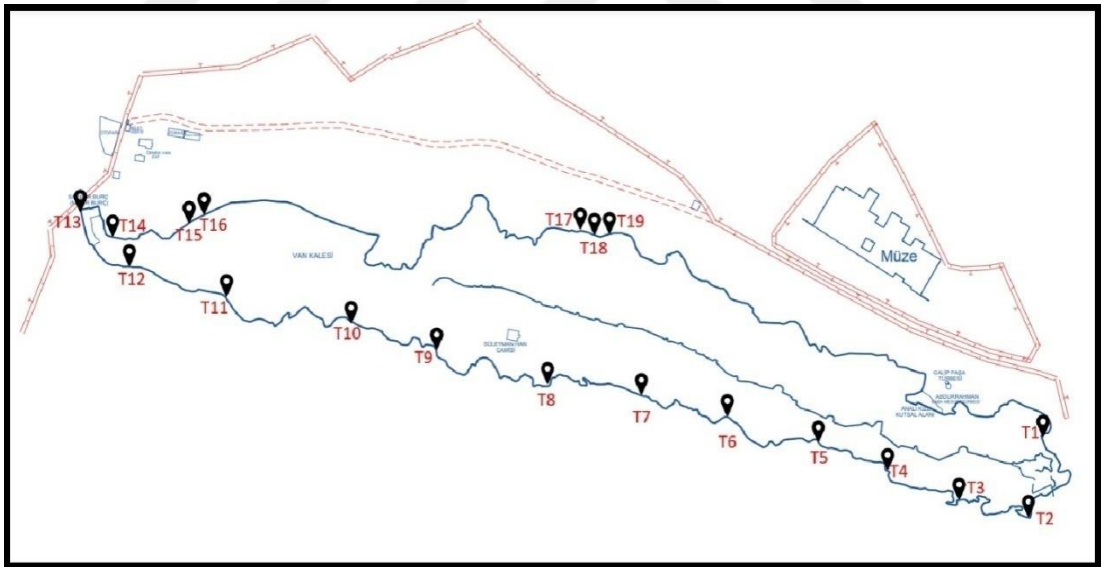

Harita 7: Körzüt KalesiHaritası (Uslu, 2016, Res.1)

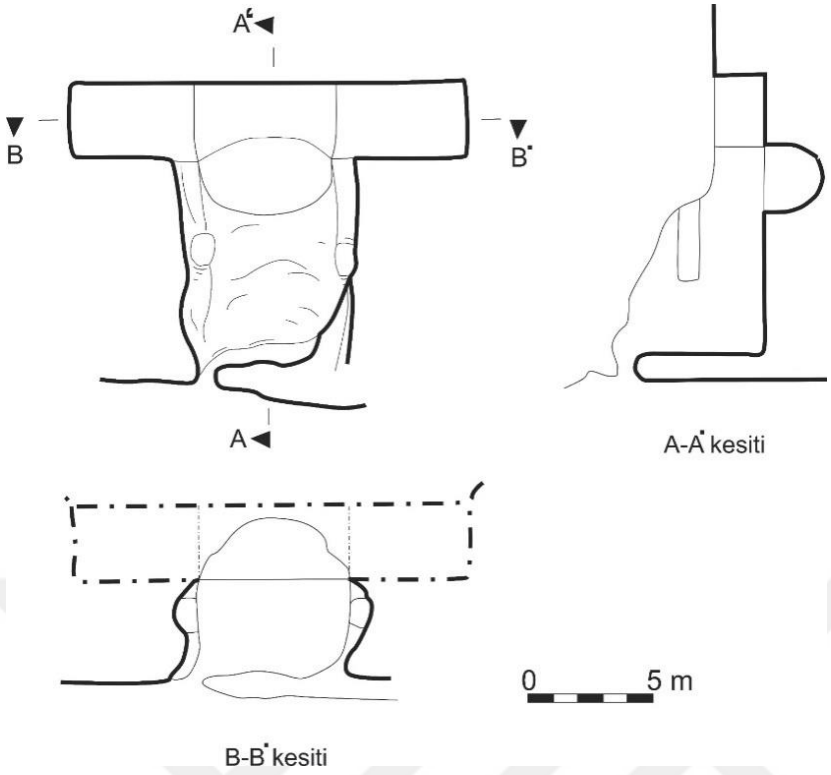
ÇİZİMLER DİZİNİ

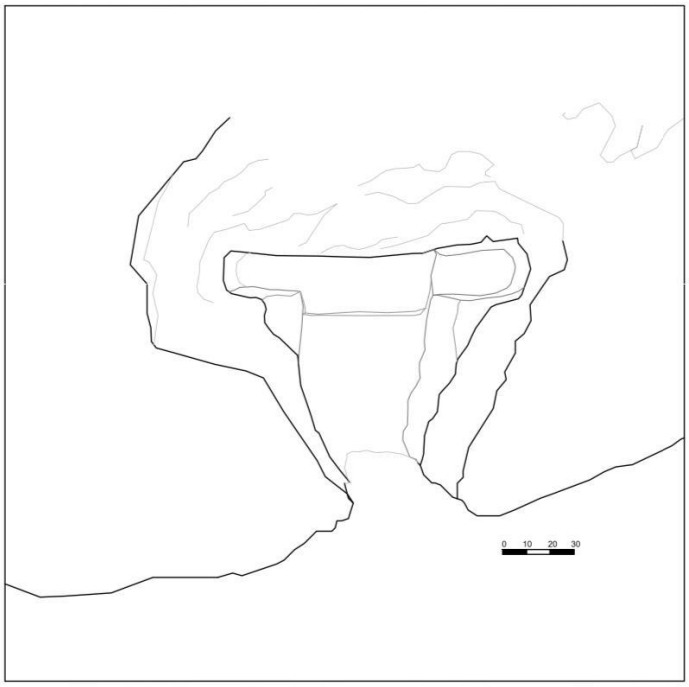
Çizim 1: Çadırkaya (Pekeriç) Kalesi Krokisi (Ceylan 2019: Kroki I)

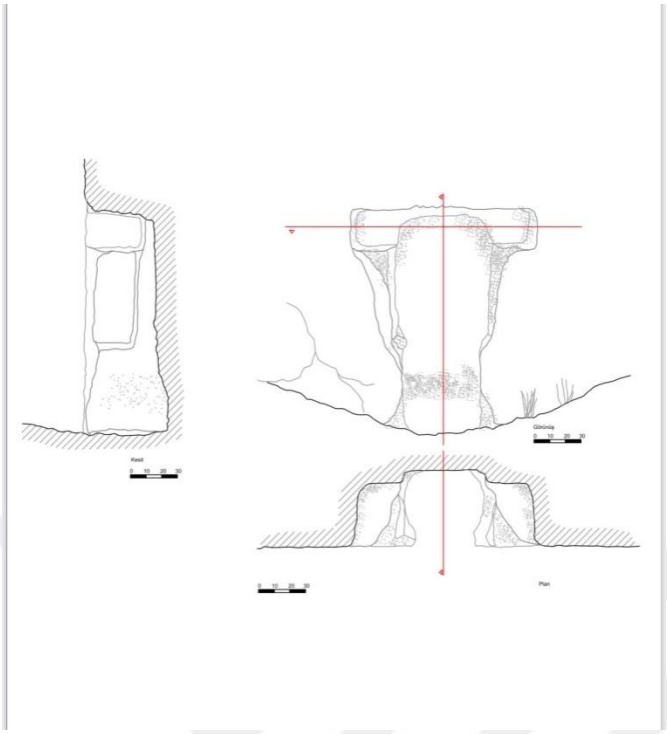
Çizim 2: Van Kalesi'nde T Biçimli Nişlerin Görüldüğü Yerler

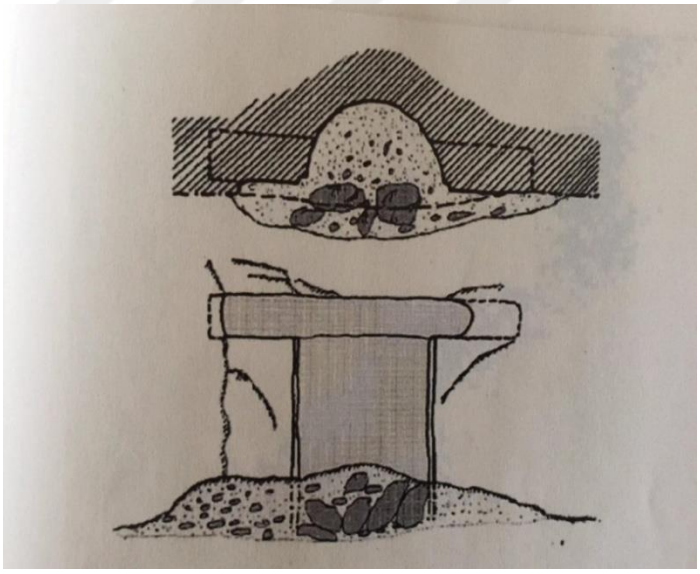
Çizim 3: Van Kalesi VI Numaralı Niş

Çizim 4: Van Kalesi VIII Numaralı Niş

Çizim 5: Kalecik Kalesi Niş

Çizim 6: Zernaki Tepe'de Bulunan 'T' Biçimli Nişin Planı ve Cepheden Görünüşü (Çavuşoğlu, 2006, Res.4).

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1: Çavuştepe Aşağı Kale Kaya Kalıbı (Çavuşoğlu, vdd. 2014, 378, res.6)

Resim 2: Tatvan Kalesi Kaya İşaretleri (Özfırat, 2002: Çiz. 7).

Resim 3: Tatvan Kalesi Kaya İşaretleri (Özfırat, 2002: Çiz.8)

Resim 4: Çadırkaya (Pekeriç) Kalesi Genel Görünüm (Ceylan 2019: Res.1)

Resim 5: Çadırkaya (Pekeriç) Kalesi, Anıtsal Kaya İşaretleri (Ceylan 2019: Res.3)

Resim 6: Çadırkaya (Pekeriç) Kalesi, Anıtsal Kaya İşaretleri (Ceylan 2019: Res.4)

Resim 7: Çadırkaya (Pekeriç) Kalesi, Anıtsal Kaya İşaretleri (Ceylan 2019: Res.5)

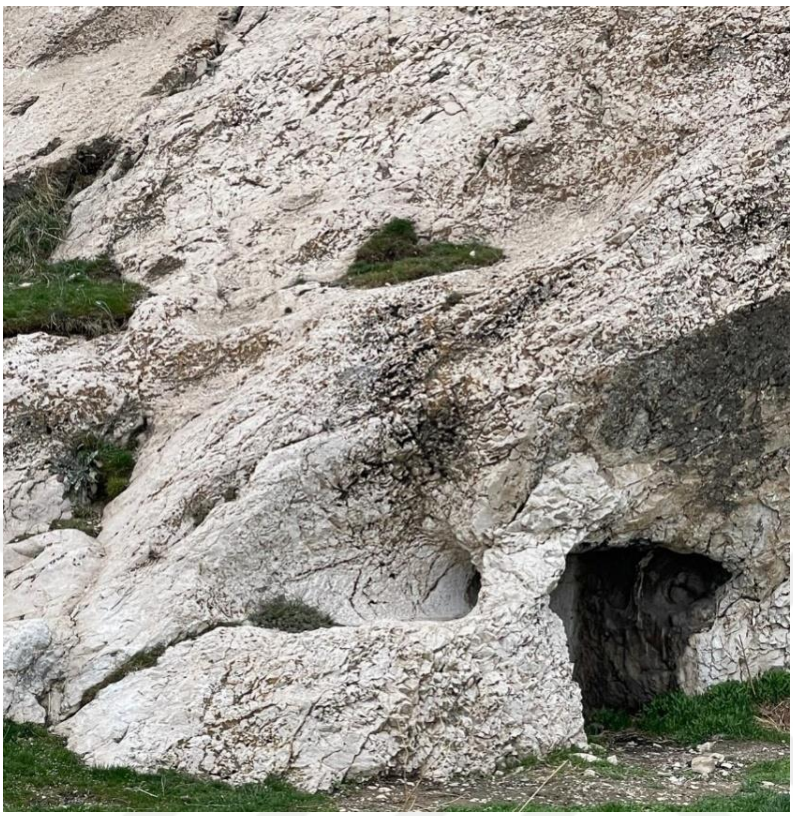
Resim 8: Edremit Kaya İşaretleri (Belli, 2000: Fig. 1)

Resim 9: Van Kalesi(R. Çavuşoğlu Arşivi)

Resim 10: Van Kalesi I Numaralı Niş (R.Çavuşoğlu Arşivi)

Resim 11: Van Kalesi I Numaralı Niş Kanal Oyuğu

Resim 12: Van Kalesi II Numaralı Niş

Resim 13: Van Kalesi III Numaralı Niş

Resim 14: Van Kalesi IV Numaralı Niş

Resim 15: Van Kalesi V Numaralı Niş

Resim 16: Van Kalesi VI Numaralı Niş

Resim 17: Van Kalesi VII Numaralı Niş

Resim 18: Van Kalesi VIII Numaralı Niş

Resim 19: Van Kalesi IX Numaralı Niş

Resim 20: Van Kalesi X Numaralı Niş

Resim 21: Van Kalesi XI Numaralı Niş

Resim 22: Van Kalesi XII Numaralı Niş

Resim 23: Van Kalesi XIII Numaralı Niş

Resim 24: Van Kalesi XIV Numaralı Niş

Resim 25: Van Kalesi XV ve XVI Numaralı Niş

Resim 26: Van Kalesi XVII-XVIII ve XIX Numaralı Niş

Resim 27: Madavank I numaralı ‘’T’’ BiçimliNiş (R. Çavuşoğlu Arşivi)

Resim 28: Madavank I Numaralı Niş Zeminindeki Oval Oluklar. (R. Çavuşoğlu Arşivi)

Resim 29: Madavank II Numaralı Niş (R. Çavuşoğlu Arşivi)

Resim 30: Madavank III Numaralı Niş (R. Çavuşoğlu Arşivi)

Resim 31: Madavank IV Numaralı Niş (R. Çavuşoğlu Arşivi)

Resim 32: Madavank II-III ve IV Numaralı Niş (R. Çavuşoğlu Arşivi)

Resim 33: Madavank V Numaralı Niş (R. Çavuşoğlu Arşivi)

Resim 34: Madavank VI Numaralı Niş(R. Çavuşoğlu Arşivi)

Resim 35: Madavank VII Numaralı Niş (R. Çavuşoğlu Arşivi)

Resim 36: Madavank Kaya Mezarı ve VII Numaralı Niş (R. Çavuşoğlu Arşivi)

Resim 37: Madavank VIII Numaralı Niş (R. Çavuşoğlu Arşivi)

Resim 38: Kalecik Kalesi Niş

Resim 39: Zernaki Tepe Niş (Çavuşoğlu,2006, Res. 8).

Resim 40: Topaktaş Kalesi I Numaralı Niş(R. Çavuşoğlu Arşivi)

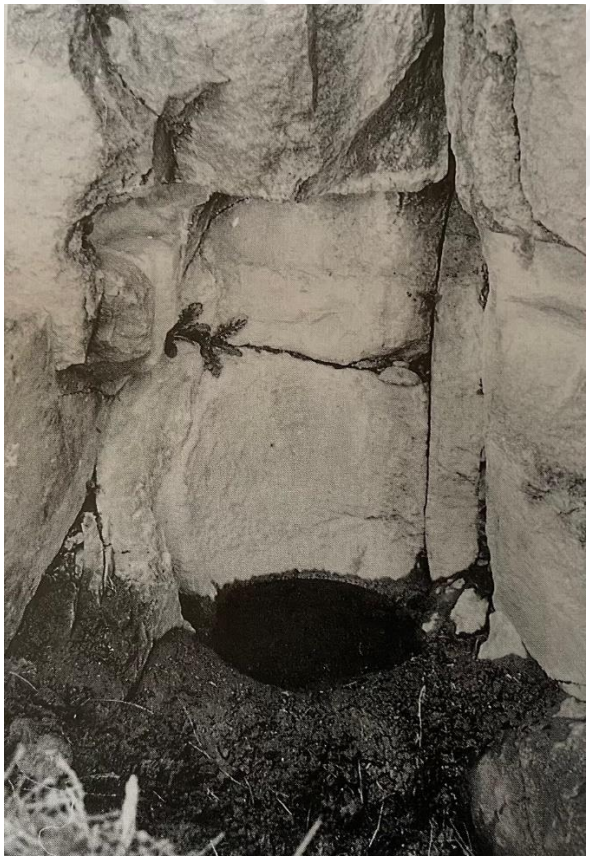
Resim 41: Topaktaş Kalesi II Numaralı Niş

Resim 42: Hişet Kalesi Niş (R. Çavuşoğlu Arşivi)

Resim 43: Körzüt Kalesi I Numaralı Niş (Işık, 1995: Res.60)

Resim 44: Körzüt Kalesi II Numaralı Niş (Işık, 1995: Res.61)

Resim 45: Günyüzlü KöyüI Numaralı Niş

Resim 46: Günyüzlü KöyüI Numaralı Niş

Resim 47: Günyüzlü Köyü II Numaralı Niş

Resim 48: Amik Kalesi Niş (Gökçe, vdd. 2019, 342, Res. 13)

Resim 49: Adilcevaz Kalesi (R. Çavuşoğlu Arşivi)

Resim 50: Adilcevaz Kalesi ‘T’ Biçimli Niş (R. Çavuşoğlu Arşivi)

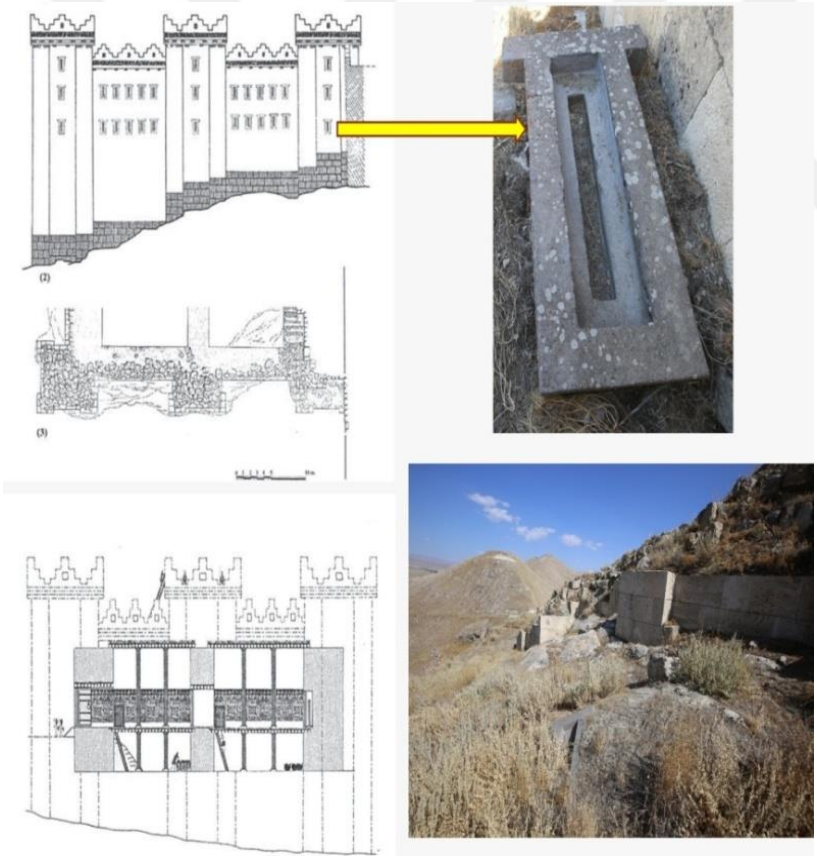
Resim 51: Adilcevaz Kalesi ‘T’ Tipi Niş Üzerindeki Kaya Oluğu (R. Çavuşoğlu Arşivi)

Resim 52: Adilcevaz Kalesi Kaya Mezarı (R. Çavuşoğlu Arşivi)

Resim 53: Çavuştepe Kalesi (R. Çavuşoğlu Arşivi)

Resim 54: Çavuştepe Kalesi Niş (R. Çavuşoğlu Arşivi)

Resim 55: Çavuştepe Kalesi Niş (R. Çavuşoğlu Arşivi)

Resim 56: Çavuştepe Kalesi Niş (R. Çavuşoğlu Arşivi)

Resim 57: Çavuştepe Kalesi Niş (Van Müzesi)

Resim 58: Van Kalesi Analı Kız (R. Çavuşoğlu Arşivi)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı: KAYA, Fatih
Uyruğu: TC
ORCID:

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans:	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Arkeoloji ABD	2023
Lisans:	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Arkeoloji Bölümü	2013

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2005-2009	Experteng Park Otel İşletmecilik	İşletmeci
2009-	Kaya Consept	İşletmeci

Yabancı Dil

İngilizce (Başlangıç)

Rusça (Başlangıç)

Yayınlar

-

Hobiler

Futbol Oynamak, Golf Oynamak

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORİJİNALLİK RAPORU

06.12.2022

Tez Başlığı / Konusu:

Urartu Krallığı'nda "T" Biçimli Nişler

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 39 sayfalık kısmına ilişkin, 06/12/2023 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından TURNİTİN intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 10 (yüzde on) dur.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal İçemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

06/12/2023

……

Fatih Kaya

Adı Soyadı : Fatih Kaya

Öğrenci No :19920008004

Anabilim Dalı : Arkeoloji

Programı : Tezli Yüksek Lisasns

Statüsü : Y. Lisans ☐ Doktora ☐

DANIŞMAN
Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU
06/12/2022

ENSTİTÜ ONAYI
U Y G U N D U R
……./……./20….
Prof.Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü